

Második rész 1727–1744

AZ ELŐŐRS

I.

Klein Ince és a II. Diploma Leopoldinum

Az erdélyi románság nemzetté válásában és nemzetiségi politikájának kialakulásában nagy szerepet játszott a hatásoknak az a széles skálája is, amelyet egy-egy erőteljes személyiség munkája, akarata, kitartása, képzelete, harci készsége jelentett. Athanasius püspök az unió szempontjából mindvégig megbízhatatlan maradt, ilyennek tekintették Bécsben is. A simulékony, barokk Pataki már annyira katolikus szellemű, hogy ha rajta múlik, az egész erdélyi románságot a görög rítusra téríti, sőt a latin rítus felvétele, tehát az uniós tervek végső célja ellen sem tiltakozott volna, azonban mozgási szabadsága aránylag korlátozott volt. Az unitus egyház főpásztori széke Athanasius halálától Pataki (1713–1721) kinevezéséig betöltetlen maradt. A püspök ellenőrzésére és részben kormányzására rendelt teológus ekkor azonban még nem tűnt fel elviselhetetlen nyűgnek és akadállyal. Az unió műve ingadozásokkal bár és inkább látszatra, de határozottan előrehaladt.

Lényegében változott meg az unitusok viszonya a katolikusokhoz, mihelyt a robusztus lelkierejű, heves harci kedvű, szívósan kitartó és sokszor a naivitásig bátor és merész Klein (János) Ince, egy szádi (Sad) születésű parasztfiú került Pataki örökébe. Harminchét éves korában, mint nagyszombati teoló-

gust éri a megtiszteltetés, hogy a tanult főként annyira szégyen unitus egyház élére állítják (1729). Három év is beletelt, amíg ténylegesen is elfoglalhatta székét. De már ez idő alatt is működésbe lépett az a hatalmas mozgató erő, mely a román unitus egyház érdekében főpapi pályájának végéig meg nem szűnik munkálkodni. Az első látásra felismerhető, hogy ez az erős ember nem az egyetemes katolikus egyház szolgálatára szegődött el, bármire is kötelezte el magát a kinevezéskor elébe tett kötelezvényben. Pataki inkább a katolicizmust szolgálta, Klein inkább az erdélyi román nemzetet. A változás, a fejlődés felületesebb tekintetre is meglepő és előzmény nélkülinek tűnik fel. A vizsgáló könnyen beleesik a kísértésbe, hogy a nagy változást egészen Klein személyes érdemének tulajdonítsa, egészen az ő szelleme gyümölcseinek tekintse.¹ Bár nem tagadható, hogy az ő különleges és autonóm egyénisége nélkül Erdélyben a XVIII. század harmincas éveiben aligha eshetett volna annyi szó román nemzetiségpolitikai követelésekről a diétán, az erdélyi közéletben, az udvarban egyaránt, mégis igaz, hogy Klein Ince, a nemzetiségi politikus nem meglepésszerűen merül fel az idők ködéből. Előzményeit az eddigi fejezetekből már ismerjük. Figyelembevételükkel Klein Ince műve lényegében pontosan körvonalazott előzmények következetes folytatása és továbbfejlesztése. Benne terebélyesedett fel annyira a román nemzetiség válás két legfontosabb csírája: a politikai megmozdulásokra alkalmas nyújtó császári oklevél, a sokat emlegetett II. Diploma Leopoldinum és a nemzettudat alapját kitevő humanista dákoromán gondolat, hogy a belőlük folyó felismeréseknek komoly gyakorlati jelentőségű tettek lehettek a következményei. Legnagyobb érdeme, hogy az erdélyi románságot, természetesen unitus formában, egyetlen egységnek, mégpedig önálló cselekvésre igényt tartó, autonóm, öntörvényű egységnek fogta fel. A következőkben alkalmunk lesz meglátni, hogy az öncélúságra törekvés alkalmadtán az unióval való szembehelyezkedésre csábítja, s a nemzeti jelleg

győz benne a kor uralkodó közösségi tényezője, a vallás felett. Klein álmodja meg legelőször a tömegénél fogva jelentős román népet, mint a többi országlakó néppel egyjogú és egyigényű külön politikai, vagy ha úgy tetszik: nemzetiségi egységet. Pataki önállóan, katolicizmustól függő románságeszméje, ami még lényegében vallási közösséget jelent, akárcsak az erdélyi román ortodoxia is, így válik Klein gondolatrendszerében önálló, valóságos nemzeteszemévé.

Nemzeti egységátálása főpásztorokodásának elején szinte teljesen kialakult formában jelentkezik, bizonyosságként annak az állításunknak, hogy Klein előzményei döntő jelentőségűek. Első fontosabb intézkedései egyházmegyéje határainak kiszélesítésére, klérusa anyagi állapotának javítására, és politikai jogainak kiharcolására vonatkoznak. Jellemző, hogy hatáskörének földrajzi kereteit igyekszik pontosan meghatározni és a lehetőség szerint kiterjeszteni. Követeli, hogy joghatósága terjesztessék ki az összes erdélyi görög vallásúakra, tehát a fogarasi és barcasági ortodoxokra is,² akik az osztrák uralom alatt álló szörényi bánóság (Olténia) ortodox egyházfőjéhez, a rimnikai püspökhöz akartak tartozni. Zaránd megyének Erdély és Magyarország közt akkortájt tervezett felosztása arra ösztönzi, hogy az Erdélynek jutó rész, a halmágyi kerület feletti egyházi joghatóságot is magának követelje.³ A püspök egységes görög rítusú egyházmegyéjét akart magának kiépíteni, kormánya alá vonva az összes erdélyi és részekbeli románokat és más görög-hitű népeket.⁴ E törekvésének alapja a már Pataki által felismert elv, mely szerint az erdélyi románság felemelkedésének az adott körülmények közt egyetlen járható útja a vallási unió a katolikus egyházzal. Ez a meggyőződés készíteti Kleint az unió és rajta keresztül a katolicizmus támogatására. A katolicizmus itt nem cél, nem érdek nélkül, meggyőződésből szolgált ideál, hanem csak eszköz, melynek rendeltetése a román népet jogokhoz és jobb életlehetőségekhez juttatni. Népét nemcsak

az unitusokban látja, hanem az ortodoxiában megmaradottakban is, akik fölé joghatóságát ki szeretné terjeszteni.⁵

Klein a nép fia volt, gyermekkorát parasztkörnyezetben élte le, tehát lehetett érzéke az egyszerű nép bújához-bajához. Kétségtelenül szándéka volt rajta segíteni, erre vall kérvényeinek több pontja, mégis harcát nem népjóléti küzdelemnek fogta fel, inkább politikainak, ezért tevékenységének előterében a társadalmilag elkülönülő papság jogaiért való tusakodás volt. Mind az egyszerű nép, mind a klérus érdekeinek szolgálatát a legjobban az unitus privilégiumok végrehajtásának követelésével művelte. A hódító katolicizmus ugyanis, mely magának Erdélyben a protestáns felekezetekkel szemben a románok unitálásával akart súlyt szerezni, számszerű jelentőségét eleinte valóban kizárólag ennek köszönhette, de a számításból egyesülő román pópákat ígéreteknél egyelőre nem sokkal többen részesíthette. Az unitus papságnak komoly sérelmei voltak, amelyek mind az uniós diplomákban foglalt ígérek figyelemre nem méltatásából származtak. Bár műveltségileg rendkívül alacsony színvonalú réteg, mégis a papság volt a román népnek az a része, mely egy bizonyos természetes kiválasztás folytán a maga keretei közé a legélelmesebb és a legmozgékonyabb elemeket gyűjtötte össze. A XVIII. századi erdélyi román életet jellemzik a vállalkozó szellemű, merész és kitartó papok, akik üzelmeikkel nem egy komoly meglepetést okoztak a kormánynak. Ez a papi réteg elenyészően kicsi hányadában volt meggyőződéses unitus, az unió lényege pedig a nép előtt teljesen ismeretlen maradt. A pápa ügyességétől függött, hogy mennyire tudta eltitkolni hívei előtt, hogy unitus. Egész kiterjedt vidékek papíron unitusokként szerepeltek anélkül, hogy a lakosságnak erről a legcsekélyebb sejtelme is lett volna. A negyvenes, sőt még a hatvanas években is sűrűn találkozunk olyan falvakkal, amelyekben a nép nem tudja, vagy rosszul tudja, hogy miben áll az unió, mégis élénk hadakozásban áll vele. Ezzel a papsággal és ezzel a néppel Klein

nem vállalkozott könnyű feladatra, amikor az erdélyi román nemzeti egységet az unió keretei közt meg akarta valósítani.

Mint már említettük, Klein minden fontosabb lépését az uniós diplomákra támaszkodva tette meg. Minthogy az 1699. február 16-i (az ún. I. Diploma Leopoldinum) politikai szempontból úgyszólván értéktelen volt, Klein az 1701. március 19-i II. Diploma Leopoldinum ígéreteit igyekezett a román nemzetiség számára kamatoztatni. A részleteket mellőzve itt csak annyit említünk meg, hogy a kalandos sorsú diploma nem volt ismeretlen Pataki előtt sem. Hogy nem alkalmazta politikai harci eszközül, annak csak az az oka, hogy nem voltak nemzetpolitikai célkitűzései, mint Kleinnek, aki a diploma adta lehetőségeket természetesen nem hagyta kiaknázatlanul.

A politikai küzdelmek megkezdéséhez szüksége volt a fiatal püspöknek személyes tekintélye gyarapítására. Ezért kért és kapott III. Károlytól 1729-ben bárói rangot.⁶ Már 1729 és 1732 közt nem kevesebb, mint 8 kérvényt nyújtott be az uralkodóhoz a maga, klérusa és egyháza érdekében.⁷ Valamennyinek alapja a II. Diploma Leopoldinum. A kérvények komoly figyelmet keltettek Bécsben és a minisztertanács is foglalkozott velük. A panaszok nagy része a diploma 2. és 3. pontjának végre nem hajtásából származott.⁸ Belőlük megérthetjük, hogy az ebben az időben még protestáns többségű rendek az uniós ígéreteket saját jogaik megcsorbításának tekintették, az uniálás őszinteségében nem bíztak és általában szerették volna, ha minden továbbra is változatlanul az unió előtti régi mederben haladt volna. Bár a gubernium hivatalból híve volt az unió terjesztésének, ennek a dogmává merevedett államtételnek, érzelmei szerint eleinte mégsem támogatta és rendi felfogásának megfelelően inkább a földesúri álláspont felé hajlott, amely az unióra tért papban egy adófizetővel kevesebbet látott. Csak a katolicizmus fokozatos előretörésével, különösen a harmincas évektől kezdve lesz a gubernium az uniónak erőszakosabb eszközöket is latba vető, valamivel lendületesebb, bár lelkes-

nek éppen nem nevezhető védelmezője. Az unitus papok nem sok hasznát látták áttérésüknek, inkább csak híveik nemtetszésének tették ki magukat, pedig a földesurak ellenkezése is elég súllyal nehezedett vállaikra. Ezért Klein első kérvényeiben a legtöbb teret a papok sérelmei foglalják el. Kiküszöbölésükre a püspök a II. Diploma Leopoldinum szövegére hivatkozik. A bécsi tartózkodása alatt 1732-ig benyújtott 8 kérvényére vonatkozik III. Károly leirata 1732. december 11-ről.⁹ A minisztertanács összefoglalja Klein kéréseit és az egyes tisztázatlan pontok megvizsgálására egy bizottságot nevez ki Wallis gróf hadsereg-főparancsnok, a szebeni diéta királyi főbiztosa elnöklétével. Tagjai a latin és a görög rítusú püspökök, báró Rebutisch udvari kamarai tanácsos és a guberniumnak több katolikus vallású tanácsosa.¹⁰

Közben 1733. február 26-án összeült Szebenben az erdélyi országgyűlés és megjelent ott első ízben, külön királyi kegy folytán br. Klein püspök is.¹¹ Felolvasták kérvényeit, az uralkodónak ezekre vonatkozó leiratát és a II. Diploma Leopoldinum alapján megtárgyalták, hogy szedhetnek-e híveiktől egyházi tizedet az unitus papok és hogy az erdélyi román klérus egészen egyesült-e Rómával?¹² A diéta június 25-én fontos határozatokat hozott az unió ügyében. A rendek és a bizottság szemében a románok uniálásának őszintesége és valóságos méretei a legkétségesebbnek tündek fel.¹³ Ezért az országgyűlés elrendelte, hogy mind a gubernium, mind a román püspök írassák össze az erdélyi fejedelemség területén élő összes román papokat és családokat felekezet szerint. Kleint kötelezték az egyházmegyéje számára előírt katekizmus és az unióra való áttéréskor alkalmazott hitvallás bemutatására és ezeket rendben levőknek találta. A II. Diploma Leopoldinum a diéta előtt nem ismeretlen, nem tiltakozik ellene, meg sem lepődik rajta. Sőt, határozataiban (4.) egyenesen kötelezi Kleint a diploma pontjainak betartására. Innen látható, hogy a rendek ebben az időben nem láttak semmi különösebb veszedel-

met a diplomában, melynek 3. pontja pedig az egész erdélyi alkotmány felfordulására vezethetett volna. Az imént említett diétai határozatok arra vallanak, hogy a rendek nem tulajdonítottak túl nagy fontosságot az egész unitus ügynek és inkább a vádló szerepét töltötték be Kleinnel szemben, mint aki az unió szempontjából legalábbis gyanús, semmint a vádlottakét, amint azt Klein az 1732. december 11-i királyi leirat alapján elképzelte, amely leirat tudvalevőleg a rendek elleni panaszok megvizsgálását tűzte ki az említett bizottság feladatául. A bizottság csigalassúsággal végezte munkáját, majd bizonytalan időre elnapolta magát, pedig Klein még 1733 folyamán átnyújtotta Wallisnak a papjai segítségével elkészített összeírást. Az unitus püspök türelmét veszítve 1734-ben ismét Bécsbe ment (panaszát a minisztertanács november 23-án tárgyalta) és elérte, hogy az uralkodó újabb bizottságot nevezett ki, ezúttal gr. Haller János gubernátor vezetése alatt.¹⁴ Klein még mindig Bécsben tartózkodott, amikor a bizottság 1735. március 19-én az előző bizottság szellemében megkezdte működését.

Ismeretes az udvar öncsaló álláspontja az unió dolgában: Athanasius lépése óta az összes erdélyi románokat egyszerűen egyesülteknek tekintette. Bár a barcasági románok kivételével Erdély összes románjai tényleg Klein joghatósága alá tartoztak, mégis tény, hogy az ortodoxok száma különösen Dél-Erdélyben igen nagy volt. Az 1733-i összeírás nyilvánvalóvá tette ezt a tényt, azért Klein mintegy kötelességének érezte a helyzet megmagyarázását. Wallishoz írt levelében finom politikai érzékkel érvel. Nemcsak mentségeket hoz fel az unió pangásának, sőt visszafejlődésének indoklására, de ennek okát igyekszik magáról és az unitus egyházzól elhárítani. Tovább is megy egy lépéssel: az unitus egyház gyengeségéből egyenesen eszközt farag a román nemzetiség jogainak kicsikarására. „Midőn ugyanis a kegyes emlékeztű Athanasius püspök az uniót felvette, a legkegyesebb emlékü isteni Lipót diplomájának vagy privilégiumának végrehajtását is megígérték” – írja Klein. A

Rákóczi-féle fölkelés idején a zavargások közepette ez nem történt meg. Hozzá még Athanasius halála után a püspöki szék évekig betöltetlen maradt és az unitus papokat sok zaklatás érte, úgyhogy „a papok nagy része látván, hogy nemcsak a megígért előjogokat nem élvezhetik, sőt inkább az uniálás folytán a másvallású uraknak még nagyobb gyűlöletébe esett bele, magát megcsaltnak véelve, különféle átkokat szórva az unió szerzőire, lemondott az unióról... mindennek az oka az unitus papok zaklatása és a megadott privilégiumok végre nem hajtása.”¹⁵ Hasonlóképpen érvelt akkor is, amikor br. Bornemissza erdélyi királyi kancellár jelentést kért tőle az unió lanyhasága miatt.¹⁶

A gubernátor vezetése alatt a bizottság olyan határozatokat hozott, amelyek nem elégíthették ki azt a Kleint, aki még a bizottság működése alatt Bécsben, felbátorodva azon a feltűnésen és mozgolódáson, amelyet a román kérdés felszínrehozásával ért el, merész lépéssel tovább haladt és újabb követelésekkel lépett fel, nem törődve azzal sem, hogy magatartása esetleg mértéktelennek fog feltűnni. A bizottság a súlyosabb kérdésekben, mint az unitus papoknak járó tized kérdésében nem nyilatkozott, s az ezekre adandó választ a diétára hárította át. Helybenhagyta a gubernium 1699-i határozatát, mely az unitus papok számát községenként szabályozta.¹⁷ A legsúlyosabb kérdésben, az unitusok adnumerációjában szigorúan rendi és alkotmányos álláspontra helyezkedett. A nemtelenek dolgaikban (realiter) és személyükben (personaliter) lakóhelyük földesurairól alá tartoznak, a nemes románok realiter a földesurakhoz, personaliter a vármegyéhez, a Királyföldön és a Székelyföldön pedig az illető szék hatóságához tartoznak. A többi kérdésben további vizsgálat szükségességét állapította meg.¹⁸

A vizsgálat eredményét be sem várva, a hosszabb ideje Bécsben tartózkodó Klein 1735. március 8-án rendkívül érdekes kérvényt adott be az udvarhoz, amelyben a román nemzet érdemeit élesen kiemelte és a diploma adta jogok erős hangsú-

lyozása mellett szokatlan és újszerű érveket vetett latba. Abból indult ki, hogy a ő feladatául az unió terjesztését tűzték ki, csak hogy minden fáradozása kárba vész, ha gyökeresen nem segítenek a bajokon. „Amikor ama baj felett érettebben elmélkedtem – írta Klein –, rájöttem, hogy annak az az oka, hogy nemzetem a guberniumból ki van zárva.” E kizárás súlyosságát megvilágítandó, 6 érvet hoz fel, amelyek a román nemzetiségi fejlődés megismerése szempontjából kiváló figyelmet érdemelnek.

1. Ha szám szerint vesszük a nemzetet, a román nemcsak hogy egyik erdélyi bevett nemzetnél sem csekélyebb számú, sőt egyenként mindegyiknél nagyobb és az egész erdélyi testnek legnagyobb tagja. Bizonyságul az 1733-i összeírás eredményét idézi, amely szerint 85.857 román család van az országban és ezek Ófelsége kincstárát a többi népeknél nagyobb mértékben gazdagítják adófizetésükkel.

2. A román nemzet hűségben is felveheti a versenyt bármely más néppel.

3. A II. Diploma Leopoldinum a román nemzetet bármely közhivatal viselésére feljogosítja.

4. A román nemzet a kálvinistákkal és a lutheránusokkal szemben háttérbe van szorítva, mert ezek a guberniumban képviselve vannak, míg a román nincsen.

5. Nem igaz, hogy a románok közt nincsenek tanult és nemes rendű férfiak, hiszen a II. Diploma Leopoldinum értelmében a klérus is nemesi jogokkal rendelkezik. A gubernium tagjai nem mindig nemességükkel fényeskednek, vannak köztük polgárok is (célzás a szászokra), akikhez hasonló erényű és tudományú románok is vannak.

6. Ha más érdeme nem is volna, már az is elegendő, hogy a vallási unió által a román nemzet a végpusztulásra jutott katolikus vallást Erdélyben megmentette és ma is fenntartja.

Mindezen érvekből következik, hogy nemzete a többieknél ha nem is nagyobb, de legalább egyenlő kegyre tarthat számot

Őfelsége részéről. A katolikus vallás iránti buzgalmára és az alattvalók iránti kegyes érzelmeire hivatkozva kéri az uralkodót, hogy – mivel az erdélyi guberniumban jelenleg több betöltetlen hely van – nevezzék ki őt az egyik tanácsosi méltóságra.¹⁹ Klein tehát részt kért a román nemzetiség számára Erdély kormányzásában.

A minisztertanács ezt a meglepő és bizonyos szempontból forradalmi jelentőségűnek tekinthető kérvényt július 17-én tárgyalta és úgy határozott, hogy egyelőre nem teljesíti.²⁰ Klein azonban nem hagyta annyiban a dolgot s egy újabb kérvénnyel kiharcolta, hogy a román ügyeket a következő diéta tárgysorozatára is tűzzék ki. Minthogy a püspök nem volt megelégedve a bizottsági munkálatok eredményével, az országgyűléshez is intézett egy 12 pontból álló kérést. Részletes ismertetéséről eltekinthetünk, mert lényeges új elemeket nem tartalmaz. Rendkívül jellemző azonban és Klein fejlett diplomáciai érzékéről tanúskodik, hogy a diéta előtt más kívánságokat hangoztatott, mint az udvar előtt. Bécsben inkább elvi természetű igényeket jelentett be, amint azt az imént tárgyalt kérvényből láthattuk. A rendek előtt gyakorlati természetű panaszokat emlegetett. Mindkét kérvényét mégis ugyanaz a kívánság koronázza meg, a boltív záróköve ugyanaz: a román-ság képviselője az ország politikai kormányzásában. A diétai kérvény utolsó pontja azt óhajtja, hogy a románokról nélkülük semmit se határozzanak; a II. Diploma Leopoldinumot hajtsák végre minden pontjában, abban is, amelyik a románokat az ország rendjei közé fogadja be.²¹

Klein nemzetiségi politikájának kulcsa az elmondottak alapján nyilvánvalóan a II. Diploma Leopoldinum. Nincsen ezen semmi meglepő, hiszen a diploma kitűnő alapot nyújtott egy politikai emancipációs küzdelem megívására. Valósággal azt lehetne mondani, hogy a diploma önmagában is elég lett volna a román nemzetiségi mozgalom elindítására. A diploma hitelességének a negyvenes években történt kétségbevonása

okozta, hogy a történetírók nagy része nem értette meg, vagy romantikus mesékkel próbálta megérteni, hogy Klein mi módon jutott a diploma szövegének birtokába. Ma már tudjuk, hogy a diploma tartalma sohasem ment teljesen feledésbe.²² Közvetlenül Klein püspöki kinevezése előtt 1728-ban Fitter Ádám teológus a diplomára hivatkozva vette át a Pataki halálával pásztor nélkül maradt unitus egyház vezetését.²³ Klein kinevezése a diploma 12. pontjának szellemében történt. Sőt mi több, a III. Károly által kiállított kinevező levele (litterae collationales) 1729. február 25-én egyenesen köteletségévé tette a II. Diploma Leopoldinum *összes pontjainak*, tehát a 3.-nak betartását is, bár a levél csak a románokra nézve kedvezőtlen elemeket részletezte.²⁴ Mégis, a levél szó szerint vett szövege feljogosította Kleint a diploma politikai jellegű adományainak követelésére. El sem lehet képzelni, hogy Klein ne ismerte volna püspökségének első napjától fogva a diplomának ha nem is hiteles, de mindenesetre hű szövegét. Kérvényei elejétől fogva hivatkoznak rá. A diploma sorsa tehát ez idő tájt még nem olyan rejtélyes, mint amilyennek később, főként éppen Klein későbbi magatartása következtében az utódok szemében feltűnt. Maguk a rendek sem vonták még ekkor kétségbe a diplomának hitelességét, legfeljebb – és ezt teljes joggal tették – érvényességét. Bár Klein taktikából már 1731-32-ben azt állítja, hogy hiteles másolattal rendelkezik,²⁵ tudvalevő, hogy ilyet később sem tudott sohasem felmutatni.²⁶ Az udvar sem tulajdonított valami nagy jelentőséget a II. Diploma Leopoldinumnak. Kleinnel szemben pedig egyenesen jóindulatot tanúsított, nem mintha egyetértett volna politikai szándékaival (azokat fel sem ismerte), hanem egyszerűen azért, mert a rendek különállásával és alkotmányával nem rokonszenvezett és mert az erdélyi protestánsokkal szemben csak a románokkal szaporodott katolicizmus vehette fel eredményesen a versenyt, az uniálásnak pedig ki lehetett volna hivatottabb képviselője az unitus püspöknél. Kleinben azonban a vallási és a nemzeti

elem közül az utóbbi volt az elhatározóbb erejű. Számára az unió, ami a század elején és a tárgyalatkorban egyaránt a papok egyéni anyagi érdekeit szolgálta inkább, csak eszköz volt a románság politikai jogokhoz való juttatására. Az udvar jóhiszeműségét hasznosítandó folytonosan hangoztatta, hogy az unió ügye nem haladhat előre, ha a román papok nem kapnak jogokat. El is érte, hogy az uralkodó 1735. október 24-én újból elrendelte, hogy a román panaszokat a következő diéta vegye fel tárgysorozatába.²⁷

A rendek véleményét a román unió kérdésében határozott vonásokkal rajzolja fel a gubernium felirata az uralkodóhoz 1735. március 17-ről.²⁸ Valóságos vádbeszéd ez az unitus románok megbízhatatlanságáról. Az unió csak szemfényvesztés, a püspök és papsága úgy tesznek, mintha unitusok volnának, pedig az egész ország tudja és látja, hogy a világi románok közül nemcsak hogy nincs egyetlen unitus sem, de még olyan sincs, aki tudná, hogy miben áll az unió. A papok – csekély kivétellel – csak színleg egyesültek és maguk közt gyakran megvallják, hogy csupán azért lettek unitusokká, hogy a földesúri szolgáltatások alól kibújjanak. A papok és a világiak műveletlenségéről és erkölcstelenségéről a felirat ijesztő képet rajzol. Dogmájukban, szertartásukban, a vallásos élet minden részletében továbbra is szakadályok maradtak. „Igen csekély kivétellel most is olyan schismatikusok, mint amilyenek ötven évvel ezelőtt voltak, mielőtt még a legcsekélyebb említés történt volna az unióról.” Az unitus püspök híveit nem lehet nationak nevezni (in sensu strictu et conveniente nationem appellare neutiquam quadrat), mert – s a gubernium véleménye itt a mennyiség elvével szemben a minőségét emeli ki – „sokan vannak, az igaz! de nem kevésbé igaz, hogy bárdolatlan tömeg, általában szolgálai sorban, ahonnan Ófelsége még a katonaságra sem méltatná őket kiválasztani; kóborlók, szökevények, nyughatatlanok, félig – ha nem egészen – barbárok, minden rosszaságra és gonoszságra hajlók, a katolikusoknak

és a katolikus vallásnak gyűlölői és ha módjukban állna, legfőbb üldözői; nincs mágnás köztük, nemes is kevés és ezek is a legalsóbb sorúak és a kisebb hivatalok viselésére is alkalmatlanok” stb. Érdekes szembeállítani ezzel a képpel Klein ábrázolását, aki 1735-i kérvényében éppen azon állítás ellen kardoskodik, „mintha a románok közt ne volnának tanult és nemes férfiak”, akik közül sokan a többi nemzetek guberniumban alkalmazott fiaihoz „gazdagságra nézve nem hasonlíthatók, de erényben, tudományban nem alacsonyabb rendűek és a munka végzésében nem alábbvalóak.”²⁹

Ha meggondoljuk, hogy Klein ugyanekkor klérusának nemes voltát is hangoztatja a II. Diploma Leopoldinum alapján,³⁰ akkor még nyilvánvalóbb, hogy az imént vázolt két nézet két világ összecsapását jelentette. A rendek képviselte merev, formalista alkotmányosság védekezése ez a maga kereteit szűkre szabott ruhának érző románság, helyesebben ennek egyelőre egyetlen öntudatos képviselője, Klein püspök támadásával szemben. Mozgalma egy erős férfiú egyéni küzdelme, melyben a nép nem szerepel, hanem mint néma és mozdulatlan tömeg statisztál. A tömeg csak képletesen ál a háta mögött; igaz, szükség esetén cselekedni is tud, de akkor inkább az unió és a püspök ellen és az ortodoxia mellett. A rendeknek igazuk volt abban, hogy a nép nem tudja, mi az unió, nem érez vele közösséget és lelke minden vonzalmával, legalábbis Erdély területének legnagyobb részén, a régi hiten csügg. Az unió egyként család kép volt, akár a bécsi politika álmodta bele a katolicizmust győzelemre vinni szándékozó nagyszabású terveibe, akár a Klein lelkében (egyedül az ő lelkében) megszületett román nemzetiségi vágyalmok megszépítő délibábja volt.

Az uniónak román részről nem volt igazi őszinte és minden áldozatra elszánt terjesztője. Még az erdélyi magyar katolikuság is jobban félt Klein mozgalmanak esetleges társadalmi és politikai következményeitől, mintsem hogy az unió előrehaladását óhajtotta volna. Súlyos dilemma előtt állott, amelynek

megszálló ereje áthatotta a Wallis hadseregfőparancsnok „direktorsága” (1729–) és Haller János erősen katolikus szellemű gubernátorsága (1733–) alatt mindinkább katolikus túlerejűvé váló guberniumot is. Erre vall az ismertetett felterjesztés és erre az is, hogy a románokat azzal vádolja, hogy Rákóczi felkelésében nagyrésztük a Domus Austriaca kiirtására fogott fegyvert és éppen a királyhűségben megmaradt magyar urakat kínozza legjobban. A katolikus magyarokban ezek szerint a rendi felfogás erősebb az uniót pártfogó katolikus érzelelnél. A felirat a püspök személyét sem kíméli: „az ország lakosai ugyancsak jól tudják, hogy eltekintve a lelkiectől és az egyháztantól, valamint a scholasztikai tudománytól, sem nem politikus, sem nem statisztikus, sem nem jogász, amely dolgok pedig a gubernium tanácsosi méltóságához a legnagyobb mértékben megköveteltetnek, de még a magyar nyelvben is igen gyenge, folyékonyan beszélni sem tud.” Hogyan lehetne tehát guberniumi tanácsos? Elégedjék meg a rendek közti tisztességgel.

Közös értetlenséggel álltak egymással szemben a rendek és a püspök, amikor a diéta 1736. március 11-én összeült Szebenben. A rendek nem egyeztek bele, hogy az unitus papok híveiktől tizedet szedjenek és a diploma 3. pontját sem voltak hajlandók érvényesnek elismerni. A diéta egyik tagja június 7-én írja Klein előterjesztéseiről, hogy azok „hazánk s nemesi szabadságunk ellen” törnek.³¹ Mit válaszolhattak tehát a rendek a számukra hallatlanul merész előterjesztésekre egyebet, mint hogy azok a legrégebbi privilégiumokkal és az ország sarkalatos törvényeivel szöges ellentétben állnak és a fennálló politikai, társadalmi és gazdasági rend felforgatására vezetnének. Ilyen fontos ügyekben elhamarkodottan nem nyilatkozhatnak, ezért az érdemleges választ csak a következő diétára ígérik.³²

A kitérő válasz után Klein sem volt rest azonnal az uralkodóhoz fordulni, azt kérve, hogy a következő országgyűlés királyi előterjesztései közé foglalják bele kérései tárgyalását is. Bár

ez nem történt meg azonnal, a király később soron kívül mégis csak erre utasította a guberniumot.³³ Az uralkodó még mindig nem volt tisztában a püspök kéréseinek alkotmányjogi következményeivel, így Kleinnek sikerült október 4-i kelettel újabb császári parancsot kieszközölnie a román kérések újratárgyalására a diétán, sőt ezt a parancsot az uralkodó 1737. június 1-én³⁴ meg is ismételte. A türelmetlen Klein mindezek ellenére még augusztus 9-én is sürgeti az unitus klérus nevében az ügy napirendre tűzését.³⁵

Ezek az előzmények csak felszították a rendek amúgy is élénk ellenérzését Klein követelésével szemben a szeptember 2-án összeülő diétán. A püspök „suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine” beszélt, ami tiltakozást váltott ki a dühbegurult rendekből. A „natio valachica” kifejezés ellen tiltakoztak, mert – tipikusan rendi felfogásuk szerint – ilyen nincs is, legfeljebb „Valachi” vagy „plebs valachica”. Még a „gens valachica” kifejezést is kifogásolták.³⁶ A diéta br. Thoroczkai János elnöklete alatt egy bizottságot küldött ki a román ügyek megvizsgálására, amelynek alkalma volt meggyőződni róla, hogy a heveségében sokszor meggondolatlan püspök nem egészen őszinte és feltétel nélküli híve az uniónak.³⁷ Az is kitűnt, hogy Klein az egyesülést politikai eszköznek tekinti és ezt a felfogását elődjektől örököltnek hiszi. A bizottság nem mulasztotta el felhasználni a püspök egy súlyos kijelentését (december 3.), amit megtétezt a gubernium adatgyűjtése az unitus papság erkölcstelenségéről és romlottságáról, ami december 6-án került szőnyegre.³⁸ A diéta feladata az unitus papok állapotát és anyagi helyzetét lett volna hivatott rendezni, de ez megegyezés alapján nem sikerült. A rendek eléggé kedvező álláspontját a püspök nem fogadta el, Klein követeléseit pedig a rendek nem voltak hajlandók magukévá tenni. Végre 1738. március 13-án a diéta olyan határozatokat hozott az unitus papság kérdésében, amely nem elégítette ki Klein igényeit. Tizedszedési jogot nem állapított meg számára,

hanem pontosan meghatározta, hogy milyen összeget szedhet az unitus pap a híveitől egyházi cselekményekért. Visszanyúlva a medgyesi diéta (1714) 3. törvénycikkére, megállapította, hogy minden unitus lakta községben 50 családig egy, 100 családig két, azon felül legtöbb három pópa tartható és hogy 30 unitus család után templom is építhető. Mikor az országgyűlés a hónap végén feloszlott, a gubernium Kleinről a tárgyalásokkal kapcsolatosan kedvezőtlen véleményt küldött fel Bécsbe.³⁹

III. Károly uralkodása alatt nem lévén több országgyűlés Erdélyben, Kleinnek nem volt több alkalma követeléseinek hangoztatására. Mint majd látni fogjuk, a helyzetnek megfelelően más harcmodorba fogott.

II.

Az erdélyi román történelmi tudat első nyomai

Klein nem volt rossz taktikus. Bár a rendek érzékenységét heveségében sokszor túlságosan is próbára tette, különösen az országgyűlési tárgyalásokon, mégis, amikor higgadt fővel iratait megfogalmazta, jól meglátolta, hogy mit kell és mit érdemes Bécs és mit a rendek számára írni. Jól tudta, hogy ajtóستól nem ronthat a házba és hogy követeléseinek egésze a rendek egyöntetű és határozott ellenkezését váltja ki, ami terveinek összeomlását jelenti. Ezért először a bevenni szándékozott vár egyik bástyája ellen indított támadást és a szász jogokat kezdte ki, a vármegyék és a Székelyföld dolgait egyelőre csak enyhén súrolva. A magyarok esetleges szászellenes hangulatára számított és az egyik ellenséggel akarta gyengíteni a másikat. Érthető, hogy először a Királyföldön lakó románok dolgai foglalkoztatták nemzeti szempontból, mert ő maga is szászföldi születésű volt, egyéni életének sok szála ide fűzte és mert a Fundus Regius volt az a terület, amelyen a románság

emancipálásának fokozatos folyamatát aránylag könnyebben lehetett volna elindítani.

Közvetlen okot a szászokkal való összetűzésre az adott, hogy Klein egy szász nőtől Szeben kültelkén egy telket kapott ajándékba, amelyet a város magisztrátusának ellenkezése miatt nem vehetett birtokba. A szászok az Andreanumra hivatkoztak, Klein pedig még ennél is régebbi érvet keresve, elérkezett Traianusig és a római-román folytonosság gondolatáig.⁴⁰ A gyakorlati élet egy jelentéktelennek tűnő mozzanata ilyenformán messzemenő szellemtörténeti következményekkel járt.

A szászok elleni támadására azonban egy olyan érv kínálkozott fegyverül, amellyel a románság eddigi küzdelmeiben sem Klein előtt, sem az ő működése folyamán nem hadakozott, s ez a történelmi érv.

Az 1736-i országgyűlésen Klein kérvényének 8. pontjában követelte, hogy a szászföldi románokat ne zárják ki az erdők, legelők és vizek használatából, amelyeket régebben zavartalanul élvezhettek és ne akadályozzák meg őket a mesterségek tanulásában.⁴¹ A szászokra vonatkoztak részben többi kérései is, de ezek mind csupán gyakorlati részletkérdések. Elvi szempontból egészen új érveléshez folyamodik azonban már az erdélyi királyi kancellárián 1735. április 18-án tárgyalt kérvényében.⁴²

„A szász urak – írja Klein folyamodványában – a katolikus királyoktól annak idején nekik, mint katolikusoknak adományozott diplomákat, elhallgatva a katolikus nevet, egyedül csak nemzetükre – a jelenben lutheránusra – alkalmazva, a Királyföldön, vagy ahogyan ők maguk nevezik, szász székeken, egyedüli örökösök akarnak lenni és a többi – bár katolikus – nemzeteket a nevezett földről vagy teljesen kizárva, vagy alárendeltségbe juttatva, a birtokjogot, amellyel sohasem bírtak, valósággal a magukévá akarják tenni. Ebből kifolyólag, habár kétségtelen, hogy mi Erdélynek tudvalevően legrégebbi, Traianus császár kora óta lakói vagyunk és hogy a kegyes emléke-

zetű Lipót császárnak az unió idejében a klérus és a nemzet számára adott két privilégium által, mi nyilvánvalóan inkorporáltakká és a többiekhez hasonlókká lettünk, mégis ezen és más nem érvényes okoskodásokkal, amelyeknek előző kérvényeinkben adtunk kifejezést, igyekeznek bennünket az örökségből kiforgatni és kizárni, és arra törekszenek, hogy számunkra mind a vásárlás, mind pedig bármilyen módon való birtokszerzésnek lehetőségét megtagadják.”

Mindeddig Klein egyrészt sérelmi politikát folytatott, másrészt a Lipót császár diplomáiban foglaltatott jogok érvényesítését követelte kérvényeiben és diétai felszólalásaiban. Most egyszerre a történelmi joghoz nyúl, kihangsúlyozva, hogy a szászok később költöztek be a Királyföldre, amikor a románok annak már régen lakói voltak, mégis a jövevények ki akarják forgatni az őslakókat ősi jogos örökségükből. Bizonyára tudomása volt Kleinnek Endre király adományleveléről (1224), mely félreérthetetlen világossággal biztosítja a szászok egyedüli jogait a Királyföldön, ezért érvényességét más oldalról próbálja megtámadni. A szászok jogait *mint katolikusok* kapták, s minthogy *most már nem katolikusok*, hanem lutheránusok, tulajdonképpen eljátszották jogaik érvényességét és ebből az unióra tért, tehát *katolikus románok* jogos öröksége következik. Ezt az ingatag történelmi érvelést alátámasztani igyekszik eddigi legerősebb harci fegyverével, a II. Diploma Leopoldinummal, melynek értelmében Klein a román nemzetet *máris bevettnek*, a többiekkel egyenjogúnak, tehát valóságos negyedik bevett törvényes nemzetnek állítja be, hogy így a királyföldi románságon esett sérelem még kiáltóbban igazságtalannak tűnjék fel. A püspök gondolatmenete természetesen nem állja ki még a legenyhébb bírálatot sem, mondanunk sem kell, hogy a kancellária a legkevésbé sem értékelte, hiszen azt két tény eleve is megfosztotta érvényességétől, amelyekről Klein bölcsesebbnek tartotta nem szólni. Az egyik az, hogy az 1691. december 4-i Diploma Leopoldinumot, az erdélyi alkot-

mány legfőbb támaszát, a rendek – köztük a szászok – jogainak ünnepélyes biztosítékát sem kiadója, Lipót császár, sem utódai soha vissza nem vonták és lényegében, legalább papíron, meg nem másították. A másik tény, amelyről a püspök elfeledkezett megemlékezni, az volt, hogy a II. Diploma Leopoldinum, melynek tartalma a román elemet komoly politikai tényezővé, ha nem is negyedik nemzetté avatta volna, a rendek ellenkezése folytán sohasem emelkedett törvényerőre Erdélyben és így a rendeket ennek az okiratnak betartására jogosan elkötelezni nem lehetett.

Hogy mennyire foglalkoztatta ez a kérdés az éppen hosszabbban Bécsben időző Kleint, bizonyítja a szebeni jezsuita főnökhöz, Hundegger Józsefhez írt levele (1735. március 19),⁴³ melynek hangjából kiérzik a püspök egész szenvedélyes lelkének feszültsége. „Csodálkozom – írja –, hogy nem pirulnak el szász uramék, amikor a katolikus királyok privilégiumait, melyeket nekik nem mint lutheránusoknak, hanem mint abban az időben katolikusoknak adtak, a szintén katolikus uralkodó [III. Károly] előtt a katolikus vallás és a császári diploma [a Lipót császáré] ellen alkalmazzák, holott tudvalevő, hogy amazok [a szászok régi királyi diplomái] (habár ellenünk, mint akkor schismaticusok ellen bizonyos dolgokat tartalmaztak is) a nekünk később adományozott diplomák [az I. És II. Leopoldinum] által megtűrettek; de ha mindjárt nem is tűrettek volna meg amazok, minthogy szász uramék áthágták azokat a korlátokat, amelyek szem előtt tartásával azok adattak, s mi az unió révén jogutódok lettünk (per Unionem successerimus), inkább azoknak is mellettünk kellene szólaniuk. A szász uraknak azt kellene bebizonyítaniuk, hogy azok az isteni királyok az ő királyi földjükről a katolikus vallást, mely akkor azt a földet lakta, idők múltán onnan el akarták távolítani, nem pedig azt, hogy arról történt gondoskodás, hogy alattomos elidegenítések vagy körmönfont igénylések történjenek. Nem tudom tehát, mily alapon mondja a nemes magisztrátus, hogy

nem igényelhetek magamnak szász földön semmi birtokszerezési vagy adományozási, vagy bármi máscímű birtokjogot, még kevésbé abban a fővárosban [ti. Szebenben].”

A szászok tehát – a püspök naiv érvelése szerint – eljátszották jogaikat a Királyföldön és ott jogutódaik tulajdonképpen az unitus románok lettek. Ezért tulajdonképpen a szászoknak kellene bizonyítaniuk jogaikat a Királyföldön, nem a románoknak. Most következik azután a döntő érv, a latin örökség friss élményének latba vetése, amelyet Klein szövege perdöntőnek sejtet. „Mi ugyanis Traianus idejétől fogva, még mielőtt a szász nemzet Erdélybe bejött volna, azon a királyi földön örökösként szerepeltünk (haeredem egimus) és mostanáig teljes birtokokat és falvakat birtokoltunk, jóllehet ezernyi nyomorúság közepette és sokféle teherrel elnyomva a hatalmasabbak által. Következően mi is igazi örökösök vagyunk a királyi földön vagy területen, mivelhogy *a Diploma Leopoldinum által bevétettünk és a haza igazi fiaivá fogadtattunk mindenütt Erdélyben, a többiekkel egyenlően*; egyébként, ha Erdélyt elsősorban a király földje és a megadományozottaké alkotja, akkor nem tudom, hol volna a mi bekebelezésünk és továbbá milyenféle bekebelezés lenne az, ha módjában állna egyiknek az egyik, másíknak a másik helyről bennünket kedve szerint eltávolítani.”

Ebből a nem éppen világos gondolatsorból annyi egészen határozottan kivehető, hogy Klein részben a történelmi jog alapján, részben – és az előzőt megerősítően – a II. Diploma Leopoldinum alapján az unitus román népet merész fordulatral Erdély teljes jogú, sőt recipiált nemzetének állította be, aminek nem jogérvényességében, hanem csak végre nem hajításában volna az unitus román népnek igazi sérelme. Klein érvelésének erejét nem korlátozza csak a Szászföldre, hanem kiterjeszti *egész Erdélyre*. Nyilvánvaló, hogy az a föld, amelyen a román nemzet megvalósul és él Klein szemléletében, az Erdély földrajzi kiterjedése. Történelmi kezdetei pedig a római korban, Dacia Traianus korában vannak. A térben és időben

elhelyezett román nemzetkép így jelenik meg a legelső igazán öntudatos román, Klein Ince püspök gondolatvilágában. Ő az első román ember, akinek agyában az erdélyi (nem az egyetemes) román nép a szónak valóban modern értelmében mint egységes nemzetiség jelentkezik. Klein lelkében a román nép felekezettől függetlenül, a Traianustól való leszármazás történelmi egységében képződik nemzetté, az unitusság és románság azonossága itt csak fikció és politikai eszköz. Az unió a románok Traianustól való leszármazásának történelmi hite mellett szinte epizóddá szürkül. A Traianustól leszálló jogok nem kapcsolódnak semmiféle vallásfelekezethez. A nemzeti közösségi elem így nyer győzelmet a történelem segítségével a vallási közösségi elem felett, bár Klein imént ismertetett közjogi fikciójából az derül ki, hogy szemléletében a nemzetiség fő forrása még mindig a vallás. Az élmény egyelőre kizárólag csak a Kleiné. Bár már előtte mások, így Pataki is elképzelték egy román nemzetet, melynek legfőbb ismérve az unitus hithez való tartozás lett volna, de minden politikai célkitűzés nélkül. A vallási összetartozás alapján álló volt Klein nemzetfogalma is, egészen a harmincas évek közepéig, de már politikai célkitűzésekkel: a román nemzet jogi különállásának és a többi nemzetiségekkel való egyenjogúságának igényével gazdagítva. Ebbe az elképzelésbe kapcsolódott bele felfedezészerűen a római eredettudat humanista tétele és alakította át lényegében Klein nemzetfogalmát és vele politikai működésének irányát. Bizonyosra vehető, hogy az eddig szigorúan és meggyőződéssel katolikus érzelmű Klein a dákoromán folytonosság gondolatának hatása alatt jutott túl a merev felekezeti állásponton és lett unitus erdélyi románból egyszerűen erdélyi román nacionalistává. Püspöksége elején, 1730-ban még fegyveres erőt kér a guberniumtól az unió erőszakos terjesztésére.⁴⁴ A római folytonosság gondolatának hatására Klein unitus öntudata meginog, célkitűzéseiből kimarad a felekezeti kizárólagosság, sőt lépésről-lépésre közeledik az ortodoxia felé, amelyről pedig

úgy tudta, hogy okozója volt a románság jogtalanságának a középkori Erdélyben. Eljön az idő, amikor az ortodoxiára való visszatéréssel fenyegetődzik, ha nem teljesítik az unióval egybekötött politikai ígéreteket. A római folytonosság gondolata a román nemzetiségi fejlődés folyamatába új elemként beiktatta a laikus gondolatot, a rómaiságnak kereszténységénél, felekezetenél átütőbb erejű humanista büszkeségét, ami a tanult román embereket Klein nagy felismerése után menthetetlenül varázshatalmába vonta. A valláshoz való ragaszkodást persze ez a felismerés nem szüntette meg, csupán a közösségi tudat központjában helyezkedett el új elem. Az elvilágiasodás nem vált a további román fejlődésben elhatalmasodó vonássá, hiszen a római káprázat és a jelen katolikus valósága közt, de még a népi valóság nyomora közt is, hatalmas szakadék tántorgott. Klein nem ragadtatta el magát az ideológiaépítésben annyira, hogy ne számolt volna a tényekkel, melyek szerint a románságnak egyelőre semmilyen más módja önmaga érdekeinek előmozdítására a katolicizmuson kívül nem volt. Nem mellőzte ezt a lehetőséget idézett írásaiban sem, sőt a katolicizmusnak igen fontos szerepet tulajdonít a privilégiumokra való jogosultságban: a szászok régi katolikus vallásukkal kapcsolatban részesülnek előjogokban és a románok jogait is az unió biztosítja. Minden alkalmat megragad, hogy a királyföldi románok katolikus jellegét kidomborítsa és így az udvar előtt kedvesekké tegye őket.⁴⁵

A római eredet gondolatának felmerülése egyelőre nem azért jelentős, mintha ettől kezdve a román nemzetiségpolitika fejlődésének kizárólagos irányítása függött volna tőle, hanem azért, mert *a dákoromán folytonosság humanista és eddig politikai éltől mentes tana beletorkollott a román nemzetiségi fejlődésnek eddig történelemszemlélettől mentes folyamatába.* Ezáltal az egyik politikai jelleget és jelentőséget, a másik pedig – bár hamis, de – történelmi megalapozást nyert. A gyakorlati politikában már azért is minden az eddigi opportunisták utakon

megy tovább, mivelhogy a korszellem még nem érzékeli a folytonosság tételében a politikumot. A lelkében élő román nemzeti tudattartalom képesíti egyelőre egyedül Kleint arra, hogy a római eredet gondolatában politikumot lásson. Az úttörés azonban megtörtént és a gondolat történetében ez a fontos. A nem román kortársak nem figyeltek fel a Klein kérvényében és levelében foglaltatott korszakalkotó jelenségre. Ha megtették volna, akkor Klein további politikájában a folytonosság gondolata sokkal nagyobb szerepet játszott volna. Csakhogy a barokk rendiség korában a diplomák ereje még feltétlenül nagyobb a történelmi jog erejénél. Majd látni fogjuk, hogy ami Klein lelkében lejátszódott, az hamarosan hasonló szellemi feltételek mellett más románoknál is meg fog ismétlődni, amikor a folytonosság gondolata a román nemzetiségi politikának megszokott eleme lesz, a nem románok is rádöbbennek annak politikai tartalmára.⁴⁶

Hogyan került kapcsolatba Klein a római eredet gondolatával? (Iorga Miklós olvasmányaihoz hozzá összefüggésbe,⁴⁷ Gál-di László Oláh Miklósnak és Bél Mátyás által éppen 1735-ben Pozsonyban kiadott Hungariája esetleges hatásának feltételezését veti fel.⁴⁸) A rendelkezésünkre álló adatok alapján egyelőre nem állapíthatjuk meg pontosan. Annyi bizonyos, hogy a magyar humanizmus irodalmi termékei számtalan alkalmat nyújtottak a latin gondolat felfedezésére. Valószínű, hogy idős korában került iskolába (1692-ben született) és már érett fővel végezhetett olvasmányait, előbb minden bizonnyal az erdélyi katolikus iskolák valamelyikében, aztán a jezsuiták kolozsvári kollégiumában, majd nagyszombati teológián, a Fundatio Ianianában, ahol püspöki kineveztetésének megtisztelő eseménye harmadéves teológus korában, de 37. életévében éri. Feltételezhető, hogy a latin eredetről Kleinnek jóval 1735 előtt tudomása volt olvasmányaiából és tanulmányaiból.

Bár továbbra is kénytelenek vagyunk a feltevések birodalmában járni, nem tarthatjuk kizártnak, hogy részben Cante-

mir Demeter moldvai fejedelem Hronicul-ja hatott a harcos egyházfő gondolkodására. Értesülésünk van róla 1801-ből hogy Klein 70 évvel azelőtt egy Szentpétervárról hazatérő bécsi kereskedőtől megvette a Hronicul kéziratának egy példányát.⁴⁹ Ez a kézirat⁵⁰ hiányos volta ellenére, alkalmas lehetett arra, hogy Klein tudását a román nép római múltjáról hatalmasan megnövelje. Eltekintve attól, hogy a történelmi adatoknak máshol együtt nem található sokaságával találkozhatott benne, az a körülmény, hogy egy *román* fejedelem irodalmi műve közvetíti azt, nem lehetett fontosság nélküli. Rendkívüli jelentőséget persze nem tulajdoníthatunk ennek a mégiscsak mellékes körülménynek, éppen csak annyit, hogy a püspök érdeklődését a hegyeken túli románság felé fordította, s ennek vannak is nyomai. Például szükségesnek találta, hogy családjának 11 nemzedékre terjedő dicső múltú családfát készíttessen, mely szerint őse egy állítólagos moldvai⁵¹ fejedelem a XIV. századból, a sohasem létezett Ion Mogila Bassaraba (1300), akinek fiától, Constantin Micul Bassarabától származott volna a család neve (Micu=Klein), sőt rokonsági kapcsolatokat mutatott ki a Cantacuzino-családdal is, melynek ősei valamikor Bizánc trónján ültek.⁵² De miként maga Cantemir nem látott az erdélyi és fejedelemségi románok közös eredetében politikai elmélet alkotására lehetőséget,⁵³ úgy Kleinnek sem jutott eszébe, hogy a Kárpátok két oldalán élő románok számára, közös származásukra hivatkozva, közös politikai jövőt lehetne álmodni. Ezt Klein esetében már az unió ténye önmagában megakadályozta, sőt az unió elfogadása annak idején olyan gondolkodásmódot tételezett fel, amelyben a fejedelemségi ortodox románoknak politikai szempontból nem lehetett helyük.⁵⁴

Klein politikai gondolatrendszerére a római eredet gondolata nagy hatást tett ugyan, gyakorlatilag azonban megmaradt, kénytelen volt megmaradni az erdélyi politikai valóság mezején, tehát a rendiség fokán és gondolatkörében. Tagadha-

tatlan azonban, hogy a római eredet gondolata azon a talajon válhatott termékenyvé Klein gondolkodásában, amelyet Erdély katolikus iskolái, Nagyszombat, majd püspök korában Bécs kultúrája műveltek meg. Számára a dákoromán gondolat még egyszerű politikai fegyver és végeredményben epizód maradt, igazi világnézeti tényezővé utódai tették.

III.

Klein Ince és a „teológus” intézménye

Az igazi politikai fegyver Klein püspök fegyvertárában mégis csak a II. Diploma Leopoldinum maradt. Használatáról diétái szereplésének sikertelensége után sem mondhatott le.

Láttuk, hogy a diploma 3. pontja milyen kitűnő politikai lehetőséget nyújtott a román nemzetiségi követelések számára, úgyhogy szinte azt mondhatjuk, ez a pont teremtette meg a román nemzetiségi politikát Erdélyben. Csakhogy a kedvező és soha végre nem hajtott 3. pontnak volt egy végzetes ellensúlyozója, a püspök mellé jezsuita teológust rendelő 5. pont. Nincs róla tudomásunk, hogy a megelőző püspököknek lett volna összetűzésük a teológus páterekkel, akik végeredményben nem sok vizet zavarhattak, de mindenesetre kényelmetlen idegenek voltak egy olyan püspöki udvarban, ahol senki sem érezte hiányukat. Bizonyos, hogy Klein eleitől fogva kelletlenül nézett a melléje rendelt idegenre és már első bécsi tartózkodása idején megpróbálta lerázni magáról,⁵⁵ természetesen sikertelenül,⁵⁶ hiszen kötelezvényében⁵⁷ elsősorban a teológusi intézmény tiszteletben tartását kellett megígérnie.

Az a körülmény, hogy kötelezvénye éppen a teológus intézményére helyezett oly nagy súlyt, igen fontos volt, mert Klein figyelmét mindjárt püspöki tisztje legelején a II. Diploma Leopoldinumra, mint működésének sarokpontjára irányozta. Valamennyi pontját betartania egyenesen köteleességévé tétetett.

Mi sem természetesebb, mint hogy a fiatal unitus püspök, nem tudván kikerülni a teológust, éppen a diplomára és különösen annak első három pontjára támaszkodva igyekezett magát kárpótolni. Láttuk, hogy politikai működése 1738-ig valóban mindenek felett a II. Diploma Leopoldinum ígérte jogok érvényesítésére irányult.

Az említett év több szempontból fordulatot jelentett Klein küzdelmeiben. Ebben az évben tapasztalhatta meg leginkább, hogy a rendek nem hajlandók jószántukból az érdekeik ellen szóló román kívánságokat teljesíteni. Különben is III. Károly idejében Erdélyben több diéta nem volt, tehát alkalma sem volt az elhalasztott kérdések újrafelvetésére az ország színe előtt. Azonkívül ebben az esztendőben Régai Miklós Kolozsvárra került⁵⁸ és helyébe a király Jánossi Miklóst nevezte ki teológusnak.⁵⁹ Úgy látszik Régaival, a Patakitól örökölt teológussal Kleinnek nem sok baja volt,⁶⁰ nem úgy azonban Jánossal, aki ellen a kedélyek Balázsfalván hamarosan felborzolódtak. Klein könnyen érthető régi ellenszenve a teológus iránt most új tápot kapott. Politikai zsákutcába jutva úgyis valamilyen kiutat kellett keresnie. A rendekkel nem volt mit kezdenie; egy újabb bécsi út, kísérletezés az udvarral tapasztalatai alapján szintén nem sok reménnyel kecsegtette. Nem maradt hátra más, mint a kezdeti politika felújítása: harc a teológusi intézmény kiküszöböléséért. Ha már a diploma 3. pontját nem lehet érvényesíteni, legalább az 5. se maradjon érvényben.

Még egy körülmény közrejátszott, hogy a diploma kedvezőtlen ága foglalkoztassa Klein kedélyvilágát. Már Pataki felvette egy bazilita kolostor felállításának gondolatát és ezt a tervet Klein is eleitől fogva felszínen tartotta,⁶¹ de csak akkor válhatott valóra, miután az elődje által adományba kapott szamosújvári és alsószombatfalvai uradalmakat kicserélhette a sokkal értékesebb, tartozékaival együtt évi 6000 forintot jövedelmező balázsfalvira és 1737 májusában ebben az akkor még kálvinista magyar falucskában üthette fel szállását.⁶² Itt

rakta le azután a román nemzetiségi mozgalom nagy jövőjű fellegvárának alapjait. III. Károly adománylevelében (1738. augusztus 21.) – melynek ereje folytán Apafi Mihály uradalma véglegesen a fogarasi görögritusú püspök és a bazilita kolostor birtokába ment át,⁶³ – olyan alapvető pontokat érintett, amelyek a teológus kérdését a legnagyobb mértékben időszerűvé tették. Az adománylevelél ugyanis a teológus anyagi eltartására szolgáló összeget az uradalom jövedelméből hasította ki, tehát ezáltal nemcsak erősebb szálakkal fűzte hozzá a teológust a püspökséghez, hanem még anyagilag is érintette a püspököt, amennyiben évi 300 forintot, természetbeni lakást, tűzifát, kertet, stb. kellett püspöki jövedelméből a teológusnak adnia. Az adománylevelél ezt kifejezetten egy Diploma Leopoldinumra, tehát a II.-ra hivatkozva rendeli el, mert csak ebben van szó a teológusról.⁶⁴ Ámde az adománylevelél bevezetése az uniós diploma értelmében vázolva az unitusok jogi helyzetét, csak az egyházi személyek és dolgok jogairól tesz említést,⁶⁵ a látszat szerint tehát lényegében az I. Diploma Leopoldinum szellemében fogalmazták meg, mert hiszen a II. Diploma Leopoldinum a világiakat is belefoglalja e jogok élvezőinek sorába. Mégis a valóság az, hogy az egész adománylevelél nem az I. Diploma Leopoldinum alapján áll, ami onnan is kitűnik, hogy a teológusról intézkedve határozottan a II. Diploma Leopoldinumot jelöli meg az említett bevezetés forrásaként.⁶⁶

Az adománylevelél szellemének kettőssége és ellentmondása a legnagyobb mértékben jellemző az unitus egyház helyzetére, melybe a II. Diploma Leopoldinum bécsi értelmezése folytán került: kénytelen eltérni a diplomának számára kellemetlen pontjait, de nem élvezheti a számára előnyös pontjainak, első-sorban a 3. pontnak kedvezéseit. Ez a ferdének látszó helyzet a kor szemében nem volt értelmetlen, mert a diploma rendi felfogás szerint nem volt érvényes és végrehajtását a rendek nem is túrték meg, amennyiben érdekeiket sértette (márpedig a 3. pont nemcsak érdekeiket sértette, hanem egyenesen vég-

romlásukat is maga után vonhatta volna); nem ellenezték azonban, amennyiben érdekeiket nem csorbította, vagy nem fenyegette. Más volt a rendi gondolkodástól idegen udvar magatartása a diplomával szemben. Ott ebben az időben a kérdésnek inkább a vallási oldala dominált, a rendek anyagi, társadalmi és részben politikai jellegű érdekelttségével szemben. A fő cél az unió terjesztése volt, természetesen a hozzákapcsolódó politikai következmények beleszámításával. Nem lehetett azonban célja az udvarnak sem az erdélyi alkotmány felborítása egy negyedik nemzet beállításával, amire a diploma 3. pontjának végrehajtása előbb-utóbb vezetett volna, ennél fogva igyekezett erről lehetőleg tudomást sem venni és ha figyelmeztették rá, mint ahogyan Klein tette, akkor megtagadva önmagát, inkább a tőle lényegében idegen rendi alkotmány köpönyegébe burkolódzott, amint erre később példát is fogunk látni. Mindenesetre az erdélyi udvari kancellária, mely érzelmei szerint inkább a rendi felfogásnak hódolt, de közvetítői szerepénél fogva az udvari álláspontot is kénytelen volt képviselni, kedve szerint cselekedett, amikor a tárgyalat adománylevelél megfogalmazásában a II. Diploma Leopoldinum rendeket sértő részeit nem engedte érvényesülni. Az unitus püspököt és népét a kor szemével nézve nem tekinthetjük a rendi önzés áldozatának, amikor a diploma számára üdvös politikai és társadalmi következményeinek nem örvendhetett, hiszen a nevezett okmány valóban nem rendelkezett törvényerővel és részleges végrehajtása nem törvényesen, hanem a törvény adta kereteken túlmenően, a központi hatalom akaratából és a rendeknek csupán türelmes és kényszerű beletörődésével történt. A diploma 3. pontjának elismerése a rendek részéről egyenlő lett volna az öngyilkossággal, azt pedig semmiféle közösségtől nem lehet elvárni, hogy saját halálos ítéletét követelje egy tőle idegen, részben iránta ellenséges közösség érdekében. A kérdésnek ebben az egzisztenciális összefüggésében érthetjük meg a rendek szigorú vádjait a románok műveletlensége, barbársá-

ga, érdemtelensége ellen és felkavaró gyűlöletüket a püspök meg-megújuló támadásai nyomán.

De ugyancsak a dolgok egzisztenciális összefüggésében értjük meg Kleinnek a kilátások minden reménytelensége ellenére is folytatott további harcait. Az 1738-i év eredményeinek hatása alatt a püspök most már tervszerűen megkezdte a hadakozást teológusa, a székely Jánossi Miklós ellen. Kleint főként azért érintette súlyosan a teológus kérdése, mert ez eddig a vitatható érvényességű II. Diploma Leopoldinum alapján működött mellette, ettől kezdve azonban egy minden szempontból kifogástalan királyi oklevél *rendszeresítette és véglegesítette* a teológus intézményét, s ami még súlyosabbá tette a helyzetet, éppen az *unitus püspök költségén*, ami újdonság volt.

Az első nagy támadást, az 1739. május 25-re összehívott zsinaton intézte Klein a teológus ellen. A zsinat megnyitáskor az I. Diploma Leopoldinum szövegét ünnepélyesen felolvasták, nem azonban az ennél jóval fontosabb másodikat, aminek oka volt. A második napon következett az új teológus kinevezésének tudomásul vétele, ami azonban nem ment egészen simán, mert a klérus a teológust egy 13 pontból álló kötelezvény aláírására akarta rávenni.⁶⁷ A pontokat úgy szerkesztették meg, hogy azokat a teológusnak ne legyen módjában elfogadni, még kevésbé megtartani, vagy ha mégis elfogadná, helyzete váljék egészen lehetetlenné.⁶⁸ Hűségesküt kívántak tőle a püspök iránt, kellő tiszteletet a klérus iránt, a görög egyházi törvénykönyv (pravila) tiszteletben tartását; meg kellett ígérnie, hogy a klérust a négy uniós ponton kívül semmire sem kényszeríti, az egyházi igazságszolgáltatásba nem avatkozik, a papi ordinációt nem korlátozza, az unitus papság stólaköveteléseit támogatja, a jobbagyszármazású papok fiai élvezhesék apjuk mentességeit, míg a szülői házban laknak. Úgy látszik, a teológus szoros kapcsolatban állhatott a rendekkel, mert arra is köteleznie kellett volna magát, hogy nem fog sem a rendeknek, sem másoknak a klérusra és a püspökre ártalmas

értésítések küldeni, sőt arra is, hogy a papokat a vármegye és a földesurak ellenséges indulatával szemben is meg fogja védeni. Politikai szempontból legérdekesebb azonban a 7. és a 13. pont. Az első szerint a teológus kötelezi magát, hogy az I. Diploma Leopoldinum biztosította kedvezések megőrzésére fog törekedni, a második a II. Diploma Leopoldinumra vonatkozik és Klein felfogásának legjellemzőbb megnyilvánulása. „Mint-hogy őfelsége említést tesz a legkegyesebb emlékezetű Lipót császár által adományozott második diplomáról, mely eredetiben nincs a klérus kezei közt, sőt azt sem tudja, hogy kihirdették-e, vagy nem? szükséges volna, hogy az – Őfelsége erre vonatkozó mandátumával együtt, azért, hogy *minden pontját és kikötését mindenki betartsa* – nyilvánosságra kerüljön, ugyanis a klérus kezében levő, kihirdetett és elfogadott első diplomában semmi említés nincsen a teológusról, illő tehát, hogy a főtisztelendő teológus atya már az illető ügyben való biztonsága miatt is mozgasson meg minden követ.”⁶⁹

Tudtára adják tehát a teológusnak, hogy jelenlétét nem tekintik törvényesnek, mert a II. Diploma Leopoldinum ügye zavaros. A játék kettős: ha a teológus azt akarja, hogy békében hagyják és elismerjék, kerítse elő a diploma eredetijét; ha az eredeti kéznél van, a püspök nem törődve a kisebb bajjal, a teológus intézményével, ami végeredményben inkább kényelmetlen, mint veszélyes, – egy lépéssel tovább haladhat a politikai jogok megszerzése felé a 3. pont alapján. De ha már a jelenben a teológust el kell tűrni, akkor legalább eltartásáról ne a püspöki jövedelemből gondoskodják az uralkodó.⁷⁰ A központi kérdés, a jogérvényesnek tekintett II. Diploma Leopoldinum végrehajtásának a követelése a 38 esperes által aláírt jegyzőkönyvnek folyton visszatérő szövege.⁷¹

A teológus dolgában Klein a maga, klérusa és nemzete nevében kérvényt is nyújtott be Lobkowitz herceg, az 1741-i országgyűlés királyi biztosa közvetítésével III. Károlyhoz, de eredményt nem tudott elérni. A helyzeten semmi nem változott

a király halála után sem, s így Jánossi 1741. március 19-én elhalálozván, Mária Terézia ugyanazon év május 1-én a románul is beszélő Balogh Józsefet nevezte ki teológusnak, egyben Kleint s a teológust egyaránt a II. Diploma Leopoldinum betartására utasította.⁷² Kérésének meg nem hallgatását Klein a királynőt rosszindulatúan informáló ellenségei mesterkedésének tudta be és 1741. szeptember 14-én felterjesztéssel fordult Mária Teréziához, mellékelve előző, nem méltányolt kérvényét is. Annak idején azért rendeltek teológust az unitus püspök mellé, mert nem volt eléggé járatos a kánonjogban. Csakhogy, mint az már előző kérvényéből kiviláglott, a kánonjog előírásai ellen a román nép kárára az ország többi nemzetei az unitus papok üldözésével sokkal többet vétenek. A teológusok nem védik meg a papokat és ahelyett, hogy saját másvallású nemzettestvéreiket megtérítenék, inkább az unitusokat igyekeznek megtéríteni, vagy még inkább elidegeníteni. (Klein tehát a görög rítust védi a teológus latinósító törekvéseivel szemben.) Nem apostoli buzgalom vezeti a teológusokat, ilyen irányú hajlandóságuk kielégítésére a magyar nemzet körében bőséges alkalom volna, hanem a püspök kicsinyke vagyona tönkretételének vágya. Ha a lelkek épülésére törekednének, akkor inkább a kolozsvári kollégiumban, a szebeni, gyulafehérvári, brassói és udvarhelyi rendházakban működnének, amiben senki sem akadályozná meg őket. De igazi szándékuk uralkodni a püspök és a klérus fölött és jövedelmüket kisajátítani, holott az unitus papság a legnagyobb nyomorban él és mezei munkák végzésére kényszerül. Talán egész Európában nincs ily nyomorúságos sorsa egy püspöknek sem, mint neki. A lengyel, a rutén, a görög és az örmény püspökök közül egyetlenegy mellett sincs másrítusú teológus, mint ő mellette, holott ez semmi-re sem használható, hacsak nem a kiadások növelésére. A teológus hűségesköt sem akar tenni, pedig az alattvaló felettesének mindenütt tartozik vele. Ennélfogva kéri a királyt, vagy nevezzen ki, vagy engedje meg, hogy a klérus választhas-

son valakit teológusul az unitusok közül (ex gremio nostro), aki nem tagadja meg az eskütételt, segítségül van az istentisztelet-tartásban és az igehirdetésben. Kérését azzal indokolja, hogy az unió keletkezésekor eredetileg csak addig rendeltek ki teológust, amíg saját kebeléből erre alkalmas egyének nem lesznek, most a Rómában tanul alumnusok közül ilyenek is kikerülnek.

Ezek szerint a teológus elleni kifogások igen sokfélék: latinizálás a görög rítus kárára, a püspöki jövedelem túlterhelése, a püspök és a klérus feletti uralkodás és végül nemzeti elfogultság. Ez utóbbi úgy is megfogalmazható, hogy nemcsak az a baj, hogy teológus van, hanem az is, hogy római katolikus és hogy magyar. Ezért kér Klein unitus és román teológust. De nem elég a teológus kérdését külön rendezni. Klein eddigi politikájához híven ismét felveti a II. Diploma Leopoldinum teljes végrehajtásának kérdését. „A legalázatosabban megjegyzem – írja –, hogy azt a diplomát itt Erdélyben maguk azok, akik ezt a (teológusra vonatkozó 5.) pontot ránk olvassák, a többi, számunkra kedvező pontjaiban úgy megtámadnak, hogy bár ugyanazt néha mi is idézzük, mégis azzal a nyilvánosság elé lépni nem merészkedünk: azt mondják, nem hirdették ki és nem fogadták el, következésképpen senkit sem kötelez; amiből kifolyólag ugyanazon diploma ellen megszámlálhatatlan túlkapás történt... Minthogy bizonyos, hogy senki sem szokott pusztán kötelezettséget minden előny nélkül magára vállalni: innen szükségképpen következik, hogy mindenki tartsa be összes pontjait és végzéseit, vagy ha a számunkra kedvezőeket nem tartják be, minket se kényszerítsenek a többiekre.”⁷³

Ezt a kérvényt Klein a bécsi apostoli követ útján nyújtotta be az udvarhoz. Elszántságát mutatja az a tény is, hogy be sem várva a döntést, beszüntette a teológus fizetésének folyósítását, csak lakásáról gondoskodott és élelmezéséről a püspöki asztalnál.⁷⁴ A feszültség a diploma két nagy problémája körül teljes, a harc döntő szakaszához közeledik.

IV. Klein Ince politikai céljai

A csendesebb 1740. esztendő⁷⁵ után 1741 ismét mozgásba hozott mindent. A pozsonyi magyar országgyűlésen Mária Terézia, aki hálás volt azért a lovagias és önzetlen magatartásért, amelyet a magyar nemzet az örökösödési háborúban iránta tanúsított, magyar királynővé koronáztatta magát. Klein a bécsi pápai nunciusnak, nagy pártfogójának tanácsára maga is személyesen készült bemutatni hódolatát a királynő iránt az országgyűlésen, de közbejött betegsége miatt erre nem került sor. Hatással volt Klein politikájára állandó bécsi ügynöke, Georg Hardt is, aki sokszor ötletekkel szolgált a megbízóját, a püspök pedig leveleiben bizalmas kérdéseket is megtárgyalt vele. Levelezésük az 1741. esztendő második felében rendkívül megélénkült,⁷⁶ a tennivaló Bécsben úgy meggyarapodott, hogy Klein az ügynök fizetését 1742-re 50 forinttal megtoldotta.⁷⁷ A kérdések – a régiek. „Mindenekfelett a román nemzetet be kellene vonni a lipóti diploma értelmében az erdélyi rendek közé” – írja Klein Hardtnak. „Hallatlan módon szállást kell adnom neki – jegyzi meg a teológusról – és akaratomon kívül gazdájává, hogy azt ne mondjam, szolgájává kellennem egy vendégfogadónak.”⁷⁸

Ebben a hangulatban hívta össze 1742. május 15-re (régii naptár szerint 3-ra) az unitus zsinatot Balázsfalvára, hogy az elkövetkező erdélyi diétára a kellő előkészületeket megtehesse.

A zsinat ülésein a diploma és a teológus ügye ismételten szóba került. A püspök előterjesztette az új teológusról szóló, egy évvel azelőtt kelt kinevezési leiratot. Az 1739-i zsinathoz hasonlóan a klérus most sem vonta kétségbe a diploma hitelességét, még nyoma sincs annak, mintha ezt a nevezetes okiratot valaki is hamisítványnak tartotta volna. Minthogy az öregek, akik még jól ismerték a diplomát, lassankint elhaláloztak, a

zsinat úgy döntött, hogy kérjék meg azt eredetiben, „hogyan jobban kitűnjék és megvilágosodjék, milyen módon rendeltetett az egyházfő és a klérus mellé a teológus, aztán majd véglegesen számot vetnek a dologgal.” De maga a püspök sem tudott sokat a diploma eredetijéről (de originalibus autem nihil scit), csak egyszerű másolatot tudott róla az erdélyi kancelláriától beszerezni. Annál inkább sürgető szükség volt az eredeti beszerzésére, mivelhogy a zsinat a teológus kérdésének megoldását is attól várta. Addig, öfelsege parancsának engedelmességgel, megtűrik Baloghot, de erősen követelik tőle a hűségküldetését a püspök és a klérus kezébe.⁷⁹

Nem ismerjük közelebbről az 1742-i szebeni diéta ügyeit, hogy szerepelt-e ott a román kérdés, vagy nem. Valószínűbb, hogy nem, mert a diétára alaposan felkészülő Klein hamarosan Bécs felé vette útját, ahová – ezúttal már harmadízben – kérvényekkel felszerelve érkezett meg augusztus hó folyamán.⁸⁰ Most már az eddigieknél továbbmenve, nemcsak a diploma elismerését és az unitusoknak a katolikusokhoz való adnumerálását kéri, hanem egyenesen *negyedik politikai nemzeté való elismerését* is.

Klein ötnegyedesztendei bécsi tartózkodása alatt a kérvények és emlékiratok valóságos özönével árasztotta el a császárnőt, aki az összes beadványokat a kancelláriának küldte át megvizsgálásra. A kancellária, ismert felfogásának megfelelően, nem véleményezhette kedvezően a püspök kéréseit, mire ez egy udvari bizottság kiküldését kérte, amelytől több pártatlanságot és megértést remélt. 1743 áprilisában Mária Terézia engedett ennek a kérésnek és kinevezett egy bizottságot, mely meg is vizsgálta Klein irományait, azonban ez is csak a rendek szájíze szerint ítélte meg az ügyeket. Klein még most sem törődött bele a határozatokba, mire az uralkodónő egy erdélyi kancelláriai albizottság feladatává tette a kérések minden részletének a püspök kihallgatásával egybekötött megvizsgálását.⁸¹

Klein fontosabb kéréseit saját összefoglalásából ismerhetjük meg, amelyet bonyolult és hosszadalmas beadványainak könnyebb áttekinthetése végett készített és nyújtott be. A fontosabb kérések a következők:

1. A II. Diploma Leopoldinum megerősítése.

2. Minthogy a nevezett diploma 3. pontja értelmében az unitus világi és egyházi románok a hazának nem megtúrt, hanem teljes jogú fiai, az arra alkalmas egyének viselhessenek bármily közhivatalt a guberniumban és azon kívül.

3. Az unitus papok kapjanak portio canonicat.

4. Az adózó nép terhei ne legyenek mértéken felül nagyok, a robot legyen heti két nap, mint Magyarországon.

5. „Minthogy mindez hiú reménység marad, hacsak az annyit emlegetett, a többi Erdélybe megtelepedett nemzetnél nemcsak sokkal régebbi, hanem egyszersmind sokkal számosabb nemzetet Erdély negyedik nemzetévé nem fogadják be, kegyeskedjék Őfelsége azt, mind a bevett katolikus valláshoz, mind a többi három nemzethez negyediknek hozzászámolni.”⁸² Ez a hozzászámolást (adnumeratio) úgy értelmezte, hogy a románok a magyar megyékben a magyar nemzethez, a székely és szász székekben a székely és szász nemzethez csatoltassanak hozzá.⁸³ Bármily érdekes feladat volna nyomon követni a kancelláriai albizottság tárgyalásainak részleteit, amelyekből aprólékosan értesülhetünk mind a püspök, mind a kancellária véleményéről a román követelések dolgában.⁸⁴ helyszűke miatt elégedjünk meg azzal, hogy a román igények alfája és omegája a II. Diploma Leopoldinum volt és hogy ennek a követelményeit volt végrehajtandó Klein követeléseinek kicsúcsosodása és koronája, a negyedik bevett nemzet követelése.

Makacs és kitartó kérvényezésével Klein elérte, hogy Bécsnek mellette, vagy ellene, de állást kellett foglalnia a diploma érvényességének kérdésében. A kancelláriai albizottság munkálatai augusztus 17-én a minisztertanács elé kerültek, s ez a diploma megerősítése ellen döntött.⁸⁵ Ebben a szellemben szö-

vegezték meg a királynő szeptember 9-ről keltezett leiratát is.⁸⁶ A bécsi tanácskozások Kleinnel arra a meggyőződésre juttatták az uralkodónót és tanácsosait, hogy az erdélyi alkotmányos rendet semmiképpen sem szabad megbontani, bár az unitus püspök kéréseit sem kell teljes egészükben mellőzni. Ezért a leirat jóindulattal szól a román népről, melyet óvakodik nationak nevezni, leglényegesebb politikai kérését visszautasítja és csak annyit teljesít belőle, amennyire a bevett nemzetek jogainak sérelme nélkül lehetőség van.⁸⁷ A leirat a politikai követelések visszautasítását népjóléti kedvezések látszatával igyekszik enyhíteni, természetesen csak általános hangú ígértet képében és a kincstár érdekeit tartva előtérben.⁸⁸ A leirat rendezte az unitus papok kepeügyét és a falvaknak, ahol az unitusok kellő számban laknak, telket rendelt templom és parókia számára. A papok lelkiekben a latin szertartású katolikus papokkal egyenlő jogokat élveznek, tized, vám, taxa, stb. fizetés alól mentesek, de – a latin rítusú papokhoz hasonlóan – kötelesek saját földjeik után tizedet fizetni. A papok számát újonnan szabályozta a rendelet. Nagyobb helyeken egy parochus lelkész lehet két káplánnal, kisebb helyeken csak egy káplánnal, egészen kicsiny helyeken azonban csak egy lelkész lehet.⁸⁹ Ahol kellő számú unitus hívó van, ott engedélykérés után templomot is építhetnek, amiben a földesúr nem akadályozhatja meg őket. Bár a leirat általánosságban csak az I. Diploma Leopoldinum ismeri el, amelyben szó sincs a teológusszellemében – határozottan a püspök kötelességévé teszi. Ami a II. Diploma Leopoldinumot illeti, minthogy nem lehet tudni, hogy az erdélyi országgyűlésen kihirdették-e, vagy nem és minthogy sem a püspök nem tudja az eredetét felmutatni, sem a kancellárián nem lehet megtalálni eredeti fogalmazványát, felszólítja a guberniumot, hogy levéltárában kerestesse és az eredményről négy héten belül tegyen jelentést. Addig is az I. József által 1708-ban megerősített I. Diploma Leopoldinum

marad érvényben. Az arravaló unitus jobbágygyermekes iskolába járását a földesuraknak nincs joguk megakadályozni. Balázsfalva kiváltságos városi rangra emelésének kérdése további információk beszerzéséig függőben marad. Az unitus román nemesek a hivatalviselés dolgában ugyanazon elbánásban részesüljenek, mint többi nemesek. A püspök általános hangú vádjait a magyar földesurak és a szászok ellen konkrét adatokkal egészítse ki. Minden további kérdés újabb vizsgálatot igényel, tehát elintézése egyelőre függőben marad. Végül utasítja a leirat Klein püspököt, hogy előzetes engedély kérése és nyérése nélkül a jövőben ne utazzék fel nagy költséggel Bécsbe, aminthogy ilyen engedély kérésére minden tisztviselő kötelezően van.

A leiratot a kancellária nem közölte Kleinnek, hanem zárt borítékban adta át neki azzal az utasítással, hogy felbontatlanul adja át a guberniumnak, mely azután tartalmát vele írásban fogja közölni. Ez az eljárás nem valami nagy bizalomról tanúskodik a püspök iránt, akinek a leirat szövegét még elolvasásra sem adták oda.⁹⁰ Klein elkeseredésében november 25-én újabb kérelemmel fordul az uralkodónőhöz.⁹¹ Párhuzamot von a zsidók és a románok helyzete közt és elpanaszolja, hogy amazoknak sokkal több joguk van, holott nem is keresztények, pedig a román unitusok egyenesen katolikusok. A román népet „propter odium nationis” elnyomják. Privilegiumait mind a tartományban, mind a kancellárián igyekeznek érvényükben megakadályozni. Érdekes panasza van Kleinnek a katolikusok ellen, ami sok mindent megmagyaráz a teológussal való viszonyban is. Ezt ugyanis az 1741-i fentebb idézett kérvényben azzal vádolta, hogy az unitusok teljes latinizálására tör. Amiatt is siránkozik, hogy az I. Diploma Leopoldinum megerősítése csak az ő és nem egyszersmind utódjai nevére is szól. Ennek szerinte az az oka, hogy halála után az unitusokat a latin püspök fennhatósága alá akarják állítani, nehogy a jövőben valaki megvédeni próbálja az unitus klérust. Még

súlyosabb vádja az, hogy az erdélyi katolikusok a román hívők dézmszolgáltatását akarják maguknak megkaparintani.⁹² Magatartásukat az „odium nationis” irányítja, amely az unitusokat valóságos „egyiptomi rabságba” döntötte. Merész hangon, semmitől sem tartva vádolja a kancelláriát és a rendeket elfogultsággal, érdekeltséggel, nemzetiségi gyűlölettel, azért kéri, hogy Ófelsége fejedelmi hatalmát vegye igénybe ezekkel szemben és egy újabb, részrehajlatlan bizottság kiküldését kéri, amely nem mellőzi kéréseinek érdemleges részeit, mint ahogyan a kancellária tette. Főként az ellenséges rendeknek ne szolgáltatassa ki ügyeit, mert abból semmi jó nem származhat. A szeptember 9-i leirat elutasító határozatának megfelelően Klein legfontosabb érvének, a II. Diploma Leopoldinumnak emlegetését mellőzi és helyette az I.-nek tartalmából próbálja magyarázni kéréseinek indokoltságát.

Ugyanakkor Klein arról is gondoskodott, hogy az otthonmaradt klérus is megszólaltassa hangját és beadott nevében egy alázatos hangú, az ő megszokott gondolatait hordozó kérvényt, amelyet „az igaz római katolikus vallással egyesült erdélyi román klérus és nemzet” nevében íratott meg személyek megnevezése nélkül.⁹³ A kor barokk írásmodorához kissé ügyetlenül hozzásimulni próbáló primitív és naiv hangja azt bizonyítja, hogy a kérvényt nem maga Klein szerkesztette, ő ui. beadványait elég gondosan és latin nyelven szokta megírni. Ez a kérvény megerősíti azt a feltevést, hogy az unitusok a teológusban elsősorban a latin rítus hódító előőrsét látták és hogy Klein is ezért és nem annyira anyagi okokból tiltakozott olyan hevesen a teológus eltartása ellen. Sajnos, egyelőre nem ismerjük közelebbről a teológus tevékenységét a balázsfalvi udvarban, de bizonyára okot adott arra, hogy Klein belelásson az uniót pártfogó katolikusok igazi céljába, ami tényleg az unitusok fokozatos latinizálása volt.⁹⁴ Innen magyarázható Klein szokatlanul heves és keserű kirohanása a latin püspök és a latinizáló katolikus törekvések ellen fentebb idézett no-

verberi kérvényében. A rendek körében általánosan tudott dolog volt, hogy az unitusok valóban csak külső előnyökért egyesültek a katolikus egyházzal, ennek megfelelően a legcsekélyebb mértékben sem bíztak meg bennük és így katolikus körökben egészen önkéntelenül alakult ki a vélemény, hogy csak a teljes latinizálás képes a helyzeten lényegesen változtatni. A román klérus ezt a katolikus nézetet kissé általánosítva az összes rendek terhére írta és kérvénye ez ellen harcol, amikor a látszólagos unió vádja ellen tiltakozik, de ugyanakkor azt is elárulja, hogy a katolikus egyházzal való egyesülése valóban csak külső előnyöket céloz és valóban csak feltételes.⁹⁵ Figyelemreméltó, hogy miként Klein is az ellen tiltakozott, nehogy a rendek döntése határozzon az unitus kérdések sorsa felett,⁹⁶ úgy a klérus kérvénye is, talán még határozottabban, a fejedelmi mindenhatóság és igazságosság elvére fellebbez.⁹⁷

Mindez hiábavalónak bizonyult, mert maga az uralkodó szeptember 9-i leiratában inkább az alkotmányosság mellett foglalt állást és a rendek ellenére – akiket Klein és a klérus ellenségeiknek neveztek⁹⁸ – és a politikai támpontokat kereső unitus püspök kedvéért nem volt hajlandó beláthatatlan következményű belpolitikai kalandokba bocsátkozni olyan időben, amikor a poroszokkal vívott háború még igazán távol állt a befejezéstől.

V.

Az unitus egyház jogállásának rendezése az 1744-i országgyűlésen

A Bécsből siker nélkül hazatérő Kleinnek nem volt érdeke a kancelláriától zárt borítékban rábízott szeptember 9-i leiratot a guberniumnak sürgősen átadni, hiszen tartalma nem volt előnyös a román követelésekre nézve. Bár a császárváros hivatalosai nem voltak hajlandók a leirat tartalmáról neki felvilá-

gosítást adni, kerülő úton mégis csak értesült róla. Boér József, az erdélyi kancellária román eredetű regisztrátora járhatott a kezére, aki már más esetben is nyújtott neki bizalmas felvilágosítást.⁹⁹ Klein azonban hivatalos úton is meg akart győződni a leirat tartalmáról és a vele szemben alkalmazott eljárás szégyenletes voltán is igyekezett enyhíteni azáltal, hogy a leiratot a maga számára is követelte és csak akkor indult haza, amikor kérésének hiábavalóságáról meggyőződött. Nem lehet tehát csodálkozni felette, hogy a püspök a borítékot csak 1744. február 21-én adta át, amikor a január végére összehívott szebeni országgyűlés munkálatai már javában folytak. Még ekkor is azt kérte, hogy a leirat tárgyalását egyelőre mellőzzék, nehogy az elégedetlenség a románok körében népmozgalomra és zavargásokra vezessen. Más körülmények hozzájárulásával a diéta a leirat kihirdetését tényleg az 1746-i országgyűlésre halasztotta.¹⁰⁰

Az 1744-i országgyűlésnek a trónváltásból és Lotharingiai Ferenc társuralkodásából folyó törvénycikkek meghozásán kívül a három bevett nemzet és négy vallás jogainak megerősítése, a katolikus vallásra sérelmes törvények hatályon kívül helyezése és az unitusok jogi helyzetének megállapítása volt a fő feladata. A királynői propositio így hangzott: „... ami kedves Erdélyünk három nemzetéhez tartozó szeretett hű karainkat és rendeinket, összesen és egyenként, valláskülönbség nélkül, még a római szentegyházzal valóban egyesült görög szertartásúakat is, minthogy ezek is katolikusok, úgyszintén eme fejedelemségünk bármely rendű és rangú többi lakosait is, összesen és egyenként biztosítjuk és bizonyosakká tesszük, hogy őket az ő jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, mentességeikben és kedvezményeikben, amelyeket ti. a fent említett felséges elődök... mind az egyházi, mind a világi dolgokban, a mi kedves Erdélyünknek megadtak és engedélyeztek volt, a legkegyelmesebben nemcsak megerősítjük, hanem sértetlenül meg is tartjuk.” A rendek azonban ezt az

előterjesztést csupán az egyházi és nemesi előjogoknak örvendő személyekre értették, „akiknek állapota a haza többi polgáiraival megegyező és akiket az ezen fejedelemség alkotmányos szervezetét alkotó három bevett nemzet közül ahhoz kell számítani, ahol szerzett fekvő jószáguknál fogva állandóan laknak, ahová éppen ennek alapján a negyedik nemzet felállítása és megalkotása nélkül eddig is sorozták, de nem lehet és nem kell kiterjeszteni a köznépre és a nép közül vett papok fiaira, hogy e fejedelemségnek alkotmányos szervezete a felforgatótól ment legyen és sem az oláh, sem pedig más jövevény nép, a nemzetek közt számot ne tegyen; se a három nemzet valamelyikének és ezek jogainak, kiváltságainak, mentességeinek és előjogainak sérelmére ne legyen.”¹⁰¹

Ezzel a törvénycikkkel megszűnt az unitus vallás olyan értelmezése, mely szerint ez Erdélyben minden tekintetben azonosítható a katolikus vallást eredetileg képviselő római katolicizmussal.¹⁰² Klein egy sokat hangoztatott érve vált így használhatatlanná. Ugyanezen törvénycikk általában eltörölte a régebbi törvények római katolikus vallásra nézve sérelmes pontjait, a VII. törvénycikk pedig részletesebben fejtette ki ugyanezt. Az unitus egyházra nézve ez a törvénycikk így rendelkezik: „a jezsuita atyák rendje pedig, valamint a római katolikus vallással valóban egyesült görög szertartású fogarasi püspökség, amelyeket tényleg bebocsátottak, a meglévő fekvő birtokaik és javadalmaik élvezetében megerősítve éljenek, eltörölvén az Approbata és Compilata Constitutiókba beiktatott, vagy másutt levő azokat a cikkeket, amelyek akár általában, akár különösen és részlegesen ellenkezőt rendelnek.”¹⁰³

Mária Terézia propositiói eredetileg kedvezőbbek lettek volna az unitusokra nézve, mert a VI. tc.-be a világiakat is belefoglalta volna, de a rendek kiharcolták, hogy az egyik tc. csak az egyháziakra vonatkozzék, a másiktól pedig a „görög rítus” kifejezés kimaradjon.¹⁰⁴

Klein bécsi küzdelme végeredményben a két lipóti diploma

érvényesítéséért folyt. A II. végrehajtásának reményéről a szeptember 9-i leirat után egyelőre le kellett mondania, de sikerült legalább az I. jogérvényességét elismertetni. Még e körül is támadt azonban nézeteltérés a rendekkel. Mikor január vége felé Klein a diéta elé terjesztette a császárnőtől Bécsben kapott megerősítést, a rendek a diplomát úgy értelmezték, hogy az csak az egyházi személyeket és az egyházi földeket részelteti kiváltságban, de az egyházi személyek vagyonát nem. Mivel csak nagyon kevés egyházi föld volt az unitusok birtokában, Klein tiltakozott a hátrányos értelmezés ellen és ilyen értelmű indorsatióval nem volt hajlandó a diplomát átvenni, s miután a rendek sem voltak hajlandók nézetükön változtatni, a diploma állítólag a főjegyzőségen maradt.¹⁰⁵

A diéta határozatai ellen, de különösen a VII. tc. ellen Klein június 4-én éles tiltakozást jelentett be és az eredeti királyi előterjesztés tiszteletben tartását követelte.¹⁰⁶ Ez a tette annak a ténynek a következménye, hogy az unitus érdekek a rendekkel szemben a tartományban nem érvényesülhettek és így a segítség csak az uralkodótól jöhetett. A püspök azonban nem számolt azzal, hogy maga Mária Terézia – bár a rendekkel lelkében nem mindenben értett egyet, különösen a vallás és a jobbság dolgában nem, de az adott körülmények közt az alkotmányosságot feltétlenül fenn akarta tartani és fenn is tartotta. A diéta Klein tiltakozását a legnagyobb felháborodással fogadta és a következő viharos jelenetnek az lett a hatása, hogy a püspök, kénytelen-kelletlen visszavonta azt.¹⁰⁷ Klein most is hátvédjéhez nyúlt és a tiltakozást ezúttal nem a saját, hanem az unitus és a latin rítusú katolikus hívek egy részének nevében ismételte meg.¹⁰⁸ A tiltakozás szerint a megváltoztatott törvénycikkek vétének Isten, a természet, a királyi érdek, a felebaráti szeretet és az ország érdeke ellen. Minthogy a törvénycikkek szentesítés végett éppen Őfelsége előtt feküsznek, legjobb alkalom kínálkozik a törvénycikkeknek az eredeti királyi előterjesztések értelmében való átalakítására.¹⁰⁹

Röviddel június 19-e után maga is kérvénnyel fordul az uralkodónőhöz.¹¹⁰ Ha a román nemeseket a rendek bevették a nemzetek közé, akkor logikailag következik, hogy egyszersmind a nemteleneket is bevették, mert „principale trahit post se minus principale et accessorium”, márpedig a jobbágság a nemességnek accessoriuma. A rendek szerinte tisztán egyéni anyagi érdekből néztek túl ezen az axiómán, mert azt akarják, hogy az unitus jobbágyok továbbra is a református és a lutheránus papoknak fizessék az egyházi tizedet. Miért is kéri, hogy Ófelsége foglaltassa bele a VII. tc.-be mind az egyházi, mind a világi románokat.¹¹¹ Tiltakozásai nem vezettek eredményre, mert Mária Terézia a rendek kérésének megfelelően szentesítette a szebeni diéta összes törvénycikkeit.

Bécs után tehát Klein Nagyszebenben is vereséget szenvedett, az udvar után a rendek vetették vissza támadásait és az a körülmény, hogy az uralkodónő most megint csak a rendek álláspontját fogadta el, véglegesen elvágta az útját minden komolyabb új támadási lehetőségnek. Bár a VI. és VII. tc. tagadhatatlanul pozitív eredményt jelentett az unitus román papság számára, hiszen eddig jogilag helyzete teljesen bizonytalannak és körülíratlannak volt tekinthető, most pedig a papok kiváltságos helyzete félreismerhetetlen világossággal kifejezésre jutott, a püspök és környezete ezt az eredményt teljes vereségnek érezte. Nem is érezhette másnak a politikai célokat követő nemzetiségi harcos, akinek törekvése vég-eredményben nem vallásos volt, mindössze vallásos köntösben jelentkezett. A román politikai célkitűzések számára az égválóban beborult.

Bécs és Szeben után hová fordulhatott még a püspök? Milyen megoldás maradt még hátra politikai ambíciói számára? Mielőtt ezekre a kérdésekre megfelelénk, vessünk egy pillantást a román nemzetfogalom alakulására Klein Ince idejében.

VI.

A nemzetfogalom alakulása Klein Ince korában

Az 1744-i országgyűlés mozgalmas tárgyalásai bőséges alkalmat nyújtanak annak a megvizsgálására, hogy milyen volt a rendek felfogása a románokról. Klein és klérusa kérvényeikben és emlékirataikban pedig a románság véleményét tükrözik saját közösségükről.

Amint erre már egy előző fejezetben is felhívtuk a figyelmet, akkor a *natio* fogalmát kétféleképpen értelmezte. Volt egy külön rendi értelme, jogi kategória, amely az emberek egy csoportját társadalmi állapota alapján fogta össze közösségbe. De volt ugyanakkor egy másik *natio* is, ez a népi alapon kifejlődött közösség, nem hivatalos elnevezése volt és a származás, a nyelv, a hit, a szokások közösségét fejezte ki. Tévedésbe esik az, aki a források *natio* kifejezését minden esetben akár rendi, akár népi értelmezésben akarná felfogni. A gyakorlatban a két fogalom minduntalan keveredik, ugyanaz a személy ugyanabban a forrásban más és más értelmezésben alkalmazza. A források figyelmes tanulmányozása meggyőz bennünket róla, hogy a mindennapi életben a *natio* népi értelmezése volt általános. A rendi értelmezés kivételesebb, ünnepélyesebb, kiemeltebb és különlegesebb szóhasználat tárgya volt. Maguk a rendek képviselői is népi értelemben használták a *natio*t, csak olyankor folyamodtak a politikai *natio* fogalmához, amikor a jogok körülírásában akartak határt vonni olyan népelemek elé, amelyek nem rendelkeztek rendi előjogokkal, például a románok elé, amikor a diétán jogállásukról tárgyaltak, vagy amikor a rendiség iránt érzéketlen Bécs felé védekező magatartásba helyezkedtek. Ilyenkor kérlelhetetlen szigorral ragaszkodtak a *natio* kizárólagos rendi értelmezéséhez és használatához. Mikor Klein egy kérvényében népét *natio Valachianak* merte nevezni, az egész diéta felzúdulva követelte,

hogy elégedjék meg a *plebs Valachica* vagy a *Valachi* kifejezéssel. A politikai jogok élvezése a rendekhez való tartozással lévén egyértelmű, mi sem természetesebb, hogy a román nép egyetlen igazán öntudatos képviselőjének, Kleinnek határozott és világos követelése arra irányult, hogy a román nép, vagy annak legalább a legtekintélyesebb rétege, a papság bekerüljön a rendek közé. A román politikai fejlődés vonala a rendiséghez igyekezett volna hozzásimulni. Klein legfőbb politikai célkitűzése a románság negyedik nemzetté emelése volt. Ezért nem beszélhetünk Klein rendiségellenességéről, hiszen ennek éppen a fordítottja igaz; nem a rendiségnek, hanem az uralkodó rendeknek volt az ellensége. Miként a rendek, úgy Klein és papjai a *natio* szó politikai és népi változatát egyaránt használták. Román részről különösen ingadozó a szóhasználat és közel állunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a két fogalom Kleinék tudatában nemcsak hogy nem vált el teljesen egymástól, de még kettőssége is alig tűnt fel. Itt kell rámutatnunk arra, a jelenségek megítélésében igen fontos körülményre, hogy Klein, talán műveltségének bizonyos hiányai miatt (ezeket a rendek egy alkalommal ki is emelik), nem rendelkezik tiszta fogalmakkal az erdélyi alkotmány alapjelenségeit illetően. Nem látja a rendek magatartása mögött egy jellegzetes gondolkodásmód formalizmusának rideg következetességét, hanem mindenütt valami patriarkális egyszerűséggel és természetességgel cselekvő világot képzelt magával szemben, amelyben ő maga is élt. Innen az a szinte gyermeketeg derűlátás a legkilátástalanabb helyzetekben, amelyek a tisztánlátóknak minden harci kedvét egy csapásra megcsappantanák, de Kleint éppen ellenkezőleg újabb és újabb – természetesen sikertelen – próbálkozásokra serkentik. Ezzel távolról sem akarjuk Klein emberi alakjának értékét csökkenteni, annál is kevésbé, hogy maga a bécsi udvar szolgáltatja a rosszul értesültségnek és a rendiség dolgai körüli járatlanságnak legkirívóbb példáit, hogy a II. Diploma Leopoldinum kérdésénél egyebet ne is említsünk.

Már Pataki nacionalizmusát tárgyalva utaltunk rá, hogy *natio* alatt mind az unitusok, mind az ortodoxok az egész erdélyi román népet értették, valamennyi a maga táborába tartozónak tekintve a románok összességét. Nem különben vélekedett Klein sem a román népről, amelyet az unitus egyház híveivel egynek tekintett. Láttuk, hogy már püspöksége legelején törekedett joghatóságát valamennyi erdélyi románra kiterjeszteni, így követelte a mindvégig szilárdan ortodoxhitű bolgárszegi (brassói) románoktól is, hogy neki engedelmességesnek. Az erdélyi románság szemléletében egységes marad.

Klein a *natio* szót igen változatos értelemben használta. Leggyakrabban az unitus egyház tagjait érti alatta, kérvényeit rendszerint ennek a nevében nyújtotta be. „*Episcopus Fogarasiensis proprio, Cleri et nationis Valachico-Graeci-Ritus unitorum nomine*”,¹¹² vagy: „*Episcopus Fogarasiensis et totus Clerus Natioquae Valachica Unita in Terra Regia existens*.”¹¹³ Ezekben a kifejezésekben a *clerus* és a *natio* egymástól megvannak különböztetve és pedig úgy, hogy a *natio* a világiak összességét jelenti. Ilyen értelemben írják alá az 1738-i zsinat jegyzőkönyvét „*nominibus et personis omnium in praefata generali Synode existentium universum Clerum et Nationem repraesentantium*.”¹¹⁴ Máskor a *natio* fogalmát a katolikus mivolttal kapcsolják össze a legszorosabban. „*Nostrae Catholicae religionis*”.¹¹⁵ A vallásból folyó közösséget érti akkor is, amikor kifogásolja „*quod Natio mea in Transilvania Lutheranismus et Calvinismus postponatur*” és „*Natio mea ex Gubernio excludatur*”.¹¹⁶ A legutóbbiban 1737. szeptember 20-án a diétán fejezte ki nemzetfogalmának tartalmát, amikor „*suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine*” olvasta fel emlékiratát.¹¹⁷ A *natio* itt a rendi *natio* tetszelgése, ezt érzik ki belőle a rendek is, viharos zajongással követelve a követelés megmáskosítását. Bár szokványosan, Klein majdnem minden esetben egymás mellett emlegeti a *clerust* és a *natiót*,¹¹⁸ az idézett kifejezés tanúsága szerint az utóbbi nyilvánvalóan ma-

gába foglalja az elsőt is. A clerus külön kiemelése jogainak különbözőségéből folyik, a nemzet egységére azonban nincs befolyással. Hozzászámítja Klein a román natiohoz azokat a nemes románokat is, akiket az ország törvényei magyar nemességgel láttak el. Mi más ez, mint a rendi natiofogalom megtermékenyítése a népi nemzetfogalom által. A rendi és a népi elem egybeolvadását figyelhetjük meg érvelésében, mely szerint a román nemesek jogainak elismerése, mint „principale” maga után vonja a jobbágyság, mint „accessorium” jogainak elismerését is.¹¹⁹ Natiojának egységét félti akkor is, amikor felpanaszolja, hogy „die Landstanden die Nobiles von ignobili-bus wollen separiren.”¹²⁰

Klein fogalma az egységes erdélyi román nemzetiségről alapjában véve nem sok újat tartalmaz. Az ortodoxiában kifejeződő és a román etnikumban gyökerező primitív egységérzés, kihasítva a kelet-európai nagy ortodox internacionáléból a vallási unió által, Bécs érdeklődése és pártfogása révén politikai tényezővé növekedvén, a három erdélyi bevett politikai nemzet rendszeréhez, negyedik bevett nemzetként kívánna hozzásimulni. A magyarság és a szászok változatos társadalmi tagolódását mintaképpül véve, a reménybeli rendi román nemzet népi alapon magáénak követeli a papság és a jogtalan hívők serege mellett a jogilag magyar nemes román kiváltságosokat is. Ha Klein politikai reményései teljesülnek, akkor Erdély egy rendi külsejű, de ortodox szellemű, tehát balkáni-bizánci jellegű nemzettel szaporodott volna. Nem csodálkozhatnánk a végeredményben mégis csak nyugati műveltségű bevett natiók idegenkedésén a románokkal szemben, még akkor sem, ha bevételük az alkotmányosság sáncai közé nem járt volna számukra anyagi károsodással, mint ahogyan járt.¹²¹ Ortodox maradt szellemében még nagyon sokáig az unitus egyház, hiszen a négy dogmatikai pont felszínes elfogadása semmit sem változtatott az áttérők keleti jellegén. A Kleinben megtestesült erdélyi román nacionalizmus legjellemzőbb vonása is az

ortodox szellem maradt, mely egyforma ellenérzéssel fordult a latin rítussal és protestáns felekezetekkel szembe. Bár kérvényeiben nem győzi eléggé hangsúlyozni népe katolikus voltát,¹²² sőt nemzeti életre való jogosultságát is katolikus hitre téréséből vezeti le,¹²³ a teológus ellen vezetett hadjárat egyik legfontosabb oka mégis csak a latinizálástól való félelem volt.¹²⁴ A rendek nem jog nélkül vonták kétségbe lépten-nyomon az uniáltak lelki meggyőződését és őszinteségét.¹²⁵ Látni fogjuk, hogy a politikum Kleinben felülmúlta a religiosumot. A nemzetiségi érdekek kedvéért hajlandó lett volna, ha módja lett volna rá, akár egészen szakítani az unióval. Szenvedélyes lényének teljességével, gúnyos szavakkal fejezi ki ellenérzését a magyar katolikusokkal szemben, akik szerinte anyagi hasznot akarnak húzni a katolizált román jobbágyok tizedéből.¹²⁶ A kálvinistákkal, lutheránusokkal és unitáriusokkal szemben kérvényeiben súlyos kifejezéseket alkalmaz, amelyeneket a diétán bajosan mert volna megkockáztatni.¹²⁷

Anyagi érdekhajhászáson kívül Klein mind a rendeket, mind a katolikusokat, mind pedig a protestánsokat nemzetiségi gyűlölettel is vádolja. A katolikusok szerinte annyira ennek hatása alatt cselekszenek, hogy még a protestánsok érdekeit is a katolikus románok érdekei elé helyezik.¹²⁸ A románokat mindenki elnyomja, a katolikusok irigységből és „ex odio nationis”, a protestánsok „ex odio religionis”.¹²⁹ Figyelemreméltó, hogy Klein nem annyira a magyarok, mint inkább a szászok nemzetiségi gyűlölete ellen panaszkodik. Ezek szerinte a katolikus románok teljes kiirtására törekszenek.¹³⁰ Eljárásukat a románokkal szemben „oder ex odio Religionis, oder ex odio Nationis” magyarázza.¹³¹ A szászok bíraskodása iránt a legteljesebb mértékben bizalmatlan és követeli, hogy a lutheránusok és a katolikusok (értsd: unitusok) peres ügyeiben „etiam Catholicos proportionaliter tot ex nostris, quot ex illorum numero” jelöljenek ki. Ha a románok közül nem akadnának elegendő számban erre alkalmas egyének, akkor inkább német és ma-

gyar katolikusokat jelöljenek ki, „qui si non Nationis, saltem Religionis ductu et instinctu” tegyenek igazságot.¹³² Nemzetiségi gyűlöletet emleget akkor is, amikor a kancellária arra hivatkozva nem akar román guberniumi tanácsosokat kinevezni, hogy a katolikusok úgyszólván eléggé képviselve vannak a kormányzókban. Igaz, hogy a katolikusok képviselve vannak benne, de magyarok és nem románok által, akik szeretik ugyan az uniót, de az unitus románokat nemzetiségi gyűlöletből szolgai állapotban akarják megtartani.¹³³ Természetesen a Klein említette nemzetiségi gyűlölet nem egyoldalú, ott feszül az Klein minden cselekedete mögött. A nemzetiségi gyűlölet mellett az unitus főpásztor lelkében saját népe iránt izzó szeretet tüzel. Pataki kifejezésére emlékeztet (de egészen más átéltséggel és természetességgel!) egy vallomása, amelyben kifejti, hogy népe érdekében kész felmenni Bécsbe, Rómába vagy akárhová, „mert el vagyok rá szánva lelkemben, hogy amit csak megtehetek a klérus és a mi elnyomott nemzetünk érdekében Isten dicsőségére és az egyház előrehaladására, azt nem habozom akár saját vérem hullásával is végrehajtani.”¹³⁴

Nem kétséges, hogy Klein a nyomorult jogok nélkül, műveltségben és tudatlanságban élő népet a rendek közé akarta felemelni. Célja nem volt rendiségellenes; ő csak a rendek ellensége volt. Az egyelőre csak benne öntudattá kristályosodó közösségi érzést papsága már érdekből is félig-meddig a magáévá tette és őt harcaiban támogatta. A románság célkitűzését 1743-ban úgy fejezte ki, „dass wir, sowohl das zeitliche, als auch Seelen-Heyl, gleich wie andere getreue Landts-Kinder genießen können”.¹³⁵ Sem Klein, sem papjai nem feledkeztek meg sohasem a világi követelésekről, úgyhogy nincs mit csodálkoznunk, ha a katolikus rendek egész uniálási hajlandóságukat anyagi helyzetük javítására tett világi kísérletnek minősítették.¹³⁶

Lássuk most, hogy mi volt a véleménye a rendeknek Klein meg-megújuló támadásairól és követeléseiről?

Kétségtelenül nem tekintették egészen jelentéktelen és veszélytelen jelenségnek. Már a század elején hallottuk aggodal-maskodó hangjukat a II. Diploma Leopoldinummal kapcsolatban, akkor pedig nem állott a románság rendelkezésére egyetlen tekintélyes és erélyes harcos egyéniség sem. Elképzelhető, mekkora felzúdulást és elemi ellenkezést váltott ki Klein céltudatos, makacs, semmi akadálytól vissza nem riadó, az adott körülmények közt egészen merész fellépése. Az alkotmányos és megszokott rend gyökeres felfordulásától tartottak, nemcsak egy vagy más vonatkozásban, hanem az állami élet egészében, vallási, gazdasági, politikai téren egyaránt.¹³⁷ Támadását annál kevésbé látták indokoltnak, mivel hogy a gyakorlati életből jól tudták, hogy törekvéseinek nincs jelentős társadalmi háttere, hacsak a papság egy részét nem tekintjük annak. Nem ismerték a püspök lelkében lefolyt nemzeti élményt és egyedülálló akarnoknak látták, aki román nemzetről beszél, holott ilyen nincs is, csak egy durva, műveletlen, alacsony erkölcsben tengődő szopora néptömeg, mely a nemzet nevet semmiképpen sem érdemli meg.¹³⁸ Nem ismerték fel Klein latinság-élményének fontosságát, azért nem sok erőt fordítottak a Erdély területén való elsőbbség bizonyítására. A románok latin nyelvűsége és a humanista folytonossági elmélet még politikamentes tényezők voltak: éppen Klein fellépése adott nekik politikai jelentőséget. A magyar nemesek az Erdély feletti uralom kulcsát a fennálló törvényekben, ezeknek érvényességét pedig a honszerző ősök vérehullásában látták.¹³⁹ Bár a római eredet és a folytonosság elméletét magyar részről senki sem cáfolgatta, a magyarság Erdély területén való elsőbbségében akkor is hitt.¹⁴⁰ A humanista elmélet a magyarság széles rétegeiben nem terjedhetett el, az erdélyi magyar és szász humanista írók képviselte tudós színezetű dákoromán elmélet korántsem volt közvélemény, csak az irodalomban élt; az életben, a politikában, az egyének vélekedésében a magyarság időbeli elsőbbsége határozott meggyőződés volt. A hagyo-

mány azt az állapotot őrizte meg Erdély múltjából a rendek emlékezetében, vagy ha úgy tetszik: közvéleményében, amikor a románok bevándorlása még nem öltött akkora méreteket, hogy a táj jellegét tömegükkel lényegesen befolyásolhatták volna. Ugyanez az alapérzés volt Erdéllyel kapcsolatban elejétől fogva a székelyeknek és a szászoknak. Mindkét nép a magyarok honfoglalásánál korábbi időre helyezte betelepülésének időpontját. A székelyek Attila fiai leszármazóinak,¹⁴¹ a szászok pedig – humanista tévedéssel – Nagy Károly szászjai maradványának, sőt a dákok egyenes utódainak hirdették magukat.¹⁴² Erdély törvényei, az *Approbatae* és *Compilatae Constitutiones* románokra vonatkozó intézkedései határozott formában mutatják annak a kornak tükörképét, amelyben a románság Erdélynek még nem volt jelentős alkotó eleme. A XIX. és a XX. század nemzetiségi szemléletének történelemellenes visszavetítése volna a múltba, ha akár az *Unio Trium Nationum* (1437), akár a Werbőczy-féle *Tripartitum*ot, akár pedig az erdélyi törvénykönyv határozmányait a románság elleni nemzetiségi gyűlöletből és elnyomó szándékból létrehozott intézkedéseként próbálnók értelmezni, amint azt a román történettudomány képviselői a romantikus kor túlzásai óta megszokták.

A rendek ellenszenvének a románság iránt nem valamely alacsony nemzetiségi gyűlölet volt az oka, hanem könnyen érthető természetes idegenkedés egy náluk sokkal alacsonyabb műveltségű és emellett merőben más szellemű, megjelenésű, felépítésű, erkölcsű bevándorolt néppel szemben. Nem feladatunk felvázolni azt a társadalmilag, gazdaságilag, erkölcsileg, műveltségileg aránylag igen magas fokot, amelyet a magyarság és a szászság már a tatárjárást megelőző időben elért s amelynek eredménye a tulajdonképpeni erdélyi civilizáció és a tárgyalt kor általános képe és jellege is volt. Az erdélyi tájkép a magyarság és szászság műve volt, csak természetes, hogy sajátjának és elidegeníthetetlennek tekintette, megvédésére

pedig alkatának erre legalkalmasabb jelenségét, a rendiséget minden erővel latba vetette a Klein idejében támadásba áttent románság kísérletezéseivel szemben. Társadalmilag kép telenség lett volna a románságot negyedik nemzetté befogadni, ha meggondoljuk, hogy akkor még nagy tömegében alig meg telepedett, nagymértékben ingadozó, vad erkölcsű, megbízha tatlan, a magántulajdon iránt nagyon kevés érzékkel rendel kező, ingatag, megállapodottsággal alig rendelkező megvetett nép volt. Mind a magyarok,¹⁴³ mind a szászok,¹⁴⁴ ilyeneknek ismerték őket és ha véleményüket bizonyos elfogultsággal is vádolhatjuk (ami megtámadott mivoltukban nem csodálható), kétségtelen, hogy a kép nagyrészt hű és való, a kortársaknak a románokkal szembeni magatartása dolgában pedig döntő jelentőségű. A hatalmas és áthidalhatatlan társadalmi és mű veltségi különbség is oka, hogy az Erdélybe betelepülő román ság nem nyerhetett olyan kiváltságos helyzetet, mint amilyen ben részesítették a magyar királyok például a szász néven összefoglalt német vendégnépeket, ez a társadalmi és műveltségi különbség a fő oka annak is, hogy az erdélyi törvényhozás nem fogadta be natióának a román népet és vallásnak az orto doxiát. Végül a harmincas és negyvenes évek országgyűlései is mindenekfelett a társadalmi ellentétek leküzdhetetlensége mi att tiltakoztak mindig a leghevesebben a románok bevétele ellen. Ma már tudjuk, hogy a rendek vádja, mely szerint a románok nem állandóan megtelepedett, hanem helyét folyto nosan változtató „lebegő népesség” (population flottante), nem volt igaztalan és nem elfogultságból fakadt.¹⁴⁵ Az Approbatae Constitutiones és Klein kortársai a románokat egyaránt ide gen, bevándorolt, ideiglenesen, a rendek tetszéséig megtűrt népességnek tekintették, amelyet semmiképpen sem tudtak nemzetnek tekinteni. Az a tény, hogy a fokozatos betelepedés Erdély eredeti képét hatalmasan megváltoztatta és a magyar ság és a szászság helyét sok helyt románok foglalták el, a rendek szemléletében nem lehetett jogcím arra, hogy ezek

együttal az eredeti tulajdonosok jogaiban részesedjenek. Igaz, hogy Klein Ince előtt ez nemigen jutott eszébe senkinek sem. Az Erdélyszerte mindenütt megjelenő román népesség a régebben ott lakó és birtokló népek területére rétegződött rá és külön országrészre igénye egyáltalán nem lehetett és nem is volt.¹⁴⁶ Elképzelhető, mekkora volt Klein igényemelésekor a rendek megrökönyödése, akik a románságot politikai tényezőként, vagy kivált bevett nemzetként el sem tudták volna képzelni.

A történeti elsőbbség kérdése Erdély földjén Klein fellépése következtében nyert politikai színezetet és jelentést. Mint fentebb már láthattuk, a püspök elsősorban a szászok ellen irányozta a dákoromán elmélet első politikai nyilait, egy egész kis jogi gondolatsort építve ki a románság politikai nemzeté váló elismertetésének érdekében. Eszerint a románok Traianus óta birtokosai és örökösei voltak a későbbi Szászföldnek, amikor a szászoknak ott még hírük-hamvuk sem volt.¹⁴⁷ Klein ilyen módon először a Szászföldön igyekezett megvetni lábát, ahol a szászokkal szemben időben elsőbbséget és jogállás szempontjából legalább jogegyenlőséget igényelt a románok számára. Minthogy ez a megoldás Erdély többi részére semmi igényjogsultságot sem jelentett volna, merész fordulattal a románságot a II. Diploma Leopoldinum értelmében máris jogokon belülinek nyilvánította, amelynek jogait gyakorolni azonban sérelmesen megakadályozzák. Örökölt jogok a Szászföldön, szerzett jogok Erdély többi részén, ime így alakul ki Klein gondolkozásában a román egyenjogosítás történelmi megalapozása.¹⁴⁸

A magyarok feletti elsőbbség gondolatát sem hagyja azonban kiaknázatlanul a fiatal román nemzetiségi gondolkodás. „Dass aber die übrige Nationes ihre Jura und Privilegia alter zu seyn dociren wollen, wäre von nöthen hierüber ein uralter historischer Autor aufgesucht zu werden, un zu ersehen, wer zum ersten in Siebenbürgen kommen, die Walacher oder die Ungarn – olvassuk az unitus klérus 1744-i kérvényében,¹⁴⁹ –

und, wie es geschehen seye, dass die Walacher von Ungarn ein so harten Joch seynd unterworfen worden; jedoch aber ist est sicher, dass alle übrige recipirte Nationes alle ihre Privilegia qua Romano Catholici überkommen haben, und auch also jetzt als akatolische geniessen; da aber die Walacher schismatisch waren, ist es leichtlich zu muthmassen, dass das Schisma selbe in dieses unerhörte Tractament geworfen habe, weillen aber dieselben anjezo zur römisch-kathol. Kirchen zurückgekehret, ist ja auch billich, dass sie einen Favor geniessen sollen, und wahrhaftig villmehr als ein verstockter Arianer, Calviner, oder Lutherane.” Mondanunk sem kell, hogy ezek mind a Klein gondolatai. Ez a pár sor pompásan rávilágít arra a szerepre, amelyet az unió Klein politikai elképzelésében játszott: eszköz a politikai egyenjogúság kivívására, egyúttal pedig a barokk katolicizmushoz való okos simulásának is tanúja. Történetileg az ortodoxiát tekintette a románság jognkívülsége okának. Az unió felvétele egyúttal az erdélyi nem katolikus nemzeteknél is erősebb jogosultsággal ruházta fel a románságot. Klein szerepe az elmondottak alapján arra szorítkozott volna, hogy a meglévőnek feltételezett, de nem érvényesülő jogosultságnak a II. Diploma Leopoldinum megerősítésével érvényt szerezzen. Mikor bécsi tárgyalásai meggyőzték róla, hogy erre az udvar semmiképpen sem hajlandó, akkor ugyanazt az eredményt az 1744. VI. és VII. tc. szövegének kedvezőbb megfogalmazásával akarta elérni, de sikertelenül.¹⁵⁰

A történelmi jog alkalmazása mellett modernnek tűnő sűrűn használt érve Kleinnek a románság nagy számarányának emlegetése. Az 1733-ban a diéta által elrendelt összeírás fedt fel előtte, de a rendek előtt is az országot lakó románok rendkívül nagy számát. Felismeri, hogy a többség elvét érvül lehet felhasználni az egyenjogúsításért folyó harcban.¹⁵¹ Különösen 1735-ben érvel gyakran a számaránnyal, de később is, bár túl sok súlyt nem helyez rá, aminthogy kora ettől az érvtől még teljesen idegen volt. Az erdélyi románok számát hol az össze-

írás eredményeként kapott 85.857,¹⁵² hol 100.000 családban,¹⁵³ hol pedig 500 ezernél is több lélekben¹⁵⁴ állapítja meg. A számarány érvét, akárcsak a történelmi elsőbbség érvét még Klein sem becsüli annyira, mint a diplomára hivatkozás rendi természetű és Erdélyben korszerűbb érvét.

Ami a rendeket illeti, ők a mennyiség, számarány elvével szembe a minőség, a társadalmi alkat és a műveltség elvét szegezik. Már 1735-ben gondolnak Klein mennyiségi érvére és jó előre gondoskodnak ellenszeréről. „Ha pedig történetesen néptársaink sokaságát hozná elő és azért arra igyekeznék, hogy a nagy sokaság számításba vétessék, megteheti esetleg, vagy meg is teszi, hogy azok számát eltúlozza, amennyi és ahány nem is található; legyen bár! sokan vannak! mindazonáltal pallérozatlan sokaság, egészében szolgarendű, kóborlók, szökevények, állhatatlanok, félig, ha nem egészen barbárok...”¹⁵⁵ Az 1744-i diéta egyik tekintélyes tagja, idősebb vargyasi Daniel István báró egy rendkívül érdekes emlékiratában ideges figyelemmel kíséri „ennek a jövevény és idegen népnek példátlan és túlságos elterjedését és elszaporodását; ugyanannyira elárasztotta szinte egész Erdélyt, hogy úgy látszik, három bevett nemzete közül kettőt, ha nem is múlt felül, de már felér vele. Csodálatos ennek a népnek a szaporasága; látjuk ugyanis, hogy számos falu, melyet még 50 évvel ezelőtt részben oláhok, részben magyarok, vagy szászok vegyesen laktak, ma pedig kihalva a régi lakosok, minden helyüket az idegen oláhok termékeny sarjadéka tartja megszállva. Azonkívül számos falu látható, amelyeknek csak templomai és az őket körülvevő falak és tornyok árulják el, hogy valamikor magyarok vagy szászok birtokában voltak; mai lakosai valamennyien idegen oláhok, akiknek ha idejében gátat nem vetnek, még inkább pedig ha zabljukat megereszti¹⁵⁶ és erejük megnövekedik, féltő, hogy az idegeneknek ekkora sokaságából és annak féktelenségéből és eltűréséből, mint egykor a trójai lóból... a

bevett és ősi nemzetségekre, végül az egész erdélyi népre pusztulás és végromlás tör elő.”¹⁵⁷

Ugyanaz a hang, mint amilyennel az 1701-i országgyűlésen találkoztunk: a rendek megdöbbennek a román elem fokozatos és mind gyorsabbá váló előmlésén az erdélyi táj felett, ahol azelőtt a magyar, székely és szász elem volt az uralkodó többség. Tisztán látták azt a közösséget bennük, amelyet a kelet-európai ortodox nemzetköziség jelentett és amelyet Bécsben, erre alkalmas kifejezés híján, amennyiben Magyarország területére vonatkozott, illír népnek neveztek.¹⁵⁸ Daniel István idézett emlékirata a legvilágosabban utal erre a közösségre. Rámutat arra, hogy az Erdélyt elárasztó román elemnek a Bánságban, Rácországban, Havaselvén, Bulgáriában, Görögországban, de legkivált a hatalmas Oroszországban hatalmas tömegben élnek hitsorsosai. A román fejedelmek nem kevés gondot okoztak az erdélyi fejedelmeknek beavatkozásaikkal, amelyekre az erdélyi románok sokaságában bízva vetemedtek. De megjelenik Daniel emlékiratában a később állandóvá váló félelem Kelet hatalmasságától, minden ortodoxok védőjétől, az orosz cár beavatkozásától. A románság pedig segítséget az oroszról vár és minden reménységét belé helyezi. Feltehető tehát, hogy az orosz cár ortodox hittestvéreit esetleg birodalma kiterjesztésére akarná felhasználni.¹⁵⁹

Daniel foglalkozik Klein ama érvével, mely szerint Erdély bajainak gyökere a különféle nemzetiségek egymás iránti gyűlölete. Vallja a székelyek, magyarok és szászok történelmi elsőbbségét Erdély földjén és az egész erdélyi állam boldogulása sarkkövének (principale fundamentum imo lapis angularis) az uni trium nationumot, a három bevett nemzet egységes erkölcsi testületét (unum corpus morale) tekinti.¹⁶⁰ Ha a nemzetiségi gyűlölet uralkodott volna Erdélyben az elmúlt századokban, akkor az állam már régen felborult volna. Inkább megtalálja azonban a baj forrását az, aki az ország lakosainak vallási gyűlölködésében keresi az erdélyi belső bajok eredetét.

Daniel teljesen protestáns rendi síkon állva, a katolikus többség erőltetésében látja a nagy bajt, ami által az unio trium nationum egyetértése odium religionis-szá fajul. A protestáns rendek véleményét tükrözi, amikor az erdélyi válság fő okát a katolikus uralom erőszakos terjesztésében látja, mert éppen ez a körülmény engedi szabadjárá a románok zabláját, akik az unió segítségével mód felett megerősödve és elszaporodva, a magyar nemzetiségnek veszedelmes ellenségeivé, ha nem egyenesen végzetes veszedelmévé fejlődhetnek. Megoldási ajánlata is teljesen rendi: az 1691-i Diploma Leopoldinum teljes tiszteletben tartása, amely tudvalevőleg a románokról meg sem emlékezik. A rendi gondolkodás látja ugyan a románokban rejtőző nagy veszedelmet, de képtelen ellene nemzeti-ségi természetű megoldást találni, hanem továbbra is ragaszkodik régi rendi fegyvereihez, a meglevő jogállapothoz és szerződésileg biztosított kiváltságainak tiszteletben tartását követeli.¹⁶¹

A román kérdés a protestáns rendek szemléletében ezek szerint a katolikus valláspolitikai függvénye és a román tömegek ellen az unio trium nationum erkölcsi egységét kívánja új erőre éleszteni. Csak így lehet Klein „veszedelmes mesterkedéseit” (periculosae machinationes) kivédeni és Erdélyt az idők végezetéig boldoggá tenni.¹⁶²

Daniel ismertetett emlékirata 1744. május 3-án kelt a szepesi diéta idején és egyenesen Klein tervei ellen készült. Hogy a rendek véleményét valóban hűen fejezte ki, bizonyítja az, hogy a diéta emlékirata a románok kérései ellen – melynek megszerkesztésében minden bizonnyal ő maga is részt vett – lényegében vele azonos gondolatokat tartalmaz. A románok jogtalan, kóborló, állhatatlan, csak érdekből uniált nép, valójában a görög szektához, a konstantinápolyi pátriárkához és a román fejedelemségekhez húz, úgyhogy helyes a megállapítás, mely szerint „ha ez a nép ebben a keresztyén fejedelemségben felkelhetne, nem ok nélkül pusztulástól kellene tartania a

külső hatalmakkal való összeköttetése miatt. Ezért a románokat sohasem tekintették olyanoknak, mint akik a régebbi királyok valamelyikének vagy a fejedelmek előjogainak örvendének, hanem csak megtűrtnek és mert hogy a magyarok, székelyek és szászok a barbároktól elszenvedett csapások és különféle fogságok és elhurcoltatások által annyira megkevesbedtek, hogy számos helység és egész azelőtt népes birtokok üresen maradtak; amazoknak, kik lassanként elterjeszkedtek és a szomszéd Havasaljáról fokról-fokra kirajzottak, állapotukat mindig korlátozták, mégpedig olyan törvényes módon, hogy a földesuraknak örökletesen legyenek alárendelve és pedig úgy, hogy addig maradhatnak, amíg az megtűri őket és nem tovább”.¹⁶³ Ilyen történelmi előzmények alapján érthető, ha a rendek érdekeiket súlyosan veszélyeztetettnek érezték a románok negyedik nemzetté való befogadása által.

Így áll egymással szemben 1744-ben két álláspont. A Kleiné a románság nagy számában rejlő politikai lehetőségek első felismerőjének álláspontja, aki a vallási unió létrehozta román nemzetiségi mozgalmat egységesen átgondolta, gyakorlati útra terelte, történelmi tudattal látta el, számára programot készített, a román nemzetiség vízióját a rendiség sáncai közé való bejutás reményében az országgyűlésen és az udvarnál megvalósítani törekedett. Hangsúlyozandó: ez a román nemzetiség egyelőre teljes egészében az ő egyéni vívmánya és szellemi birtoka. Egyedül áll a rendekkel szemben, egyedül marad Bécsben, nem ismerjük egy jó barátját vagy hozzá hasonló segítőtársát sem. Kérvényei a román nemzet nevében, de a román nemzet nélkül készültek, felhatalmazása nem volt, sőt a román nép legnagyobb része mit sem tudott felőle, vagy ha tudott, rá – az unitus püspökre – csak ellenszenvvel gondolt. A másik álláspont, a rendeké, de főként a magyarságé, már egészen más természetű. Múltjának ismeretében egységes és határozott nemzettudattal és történelmi hivatástudattal rendelkezett, szerepét, létének értelmét pontosan ismerte. Az er-

kölcsi egységnek tekintett Unio trium nationumban, az ősi lakosság három tényezőjének, a magyarságnak, székelységnek és szászágnak államalkotó közösségében a kicsiny Erdély, mint Európa képviselője, a Kárpátok koszorújának oltalma alatt, a nyugati világ védőpajzsa. (Transylvania exigua tanquam antemuralis exposita)¹⁶⁴ jelenik meg a keleti, ortodox világgal szemben, amely mögött felrémlik a sötét északi kolosszus, a támadásra készülő Oroszország képe. Erdély hivatástudata azonos a magyar hivatástudattal: Nyugat védelme Kelet ellen. A beszivárgó, primitív, más erkölcsű, más nyelvű, más hitű román nép, a Kelet világának képviselője, melynek számára csak ideig-óráig tartó szállást ad; de ez a jövevény nép, Kelet más népeinek, a töröknek és tatárnak támadásaival szemben küzdő magyar és szász nép pusztulását kihasználva, fokozatosan elfoglalja szállásait, falvait, házait, templomait. Nincs rajta mit csodálkozni, ha ez a rendi közösség, erős politikai szervezettel rendelkezve, teljes lendülettel szembe száll Klein törekvéseivel, melyeknek sikere az ő jogaik porbahullását jelentené.

Szebenből távozóban a rendek az udvartól várták álláspontjuk elfogadását. Klein is az udvarhoz fellebbezett. Az volt a kérdés: mit fog Bécs dönteni? A rendek számára hamarosan megoldódott a kérdés. Az uralkodónő nem akarta a fennálló rendet felforgatni és szentesítette a VI. és VII. törvénycikket.

De mitévő legyen Klein? Hová, kihez forduljon segítségért? Erre a kérdésre kell még megfelelnünk.

VII. Klein Ince bukása

Mialatt Szebenben a diéta szorgalmasan folytatta ülésezéseit, egy váratlan esemény lényeges fordulatot hozott az erdélyi román unitus egyház sorsának alakulására. Március 11-én

Erdély földjére lépett egy Visarion nevű szerb származású szerzetes, aki románul nem is tudott. A Bánságból jövet Déván keresztül Szeben felé tartott, tolmács útján prédikált és óva intette a népet az unió tévelygésétől. Bár egyszerű, műveletlen ember volt, hatása óriási és mély volt. A román nép szentként tisztelte, tömegesen özönlött feléje és hallgatott szavára: az uniónak azonnal hátat fordított, elkergette unitus papjait és a földből előkerülő ortodox papokat fogadta el övéinek. Visarion hatása olyan rendkívüli volt, hogy nyomában valóságos népmozgalom támadt, amely úgyszólván egész Dél-Erdélyben elsöpörte az unió ingatag építményét és a nép valóságos érzelmeit és vallásos meggyőződését juttatta felszínre. A hivatalosan védelmezett unió rovására fellángolt mozgalmat a hatóságok nem nézhették tétlenül, a Szelistyéről Szebenbe készülő Visariont útközben elfogták és a szász fővárosba szállítva, részletesen kihallgatták. A kihallgatáson valószínűleg Klein is részt vett, az eredmény azonban nem sok volt, mert a remete alig adott érdemleges válaszokat a feltett kérdésekre. A hatóságok végül is titkon Bécsbe szállították, ahol azután nyoma veszett.¹⁶⁵ A mozgalomban nem is Visarion személye érdekel bennünket, hanem a működése nyomán támadt hatás, ami semmiképpen sincs arányban szerény képességeivel és tudásával, hanem elsősorban annak fényes bizonyága, hogy a rendek igazat mondtak, valahányszor az unió gyenge lábán állásáról beszéltek. A Visarion nyomában támadt mozgalom hullámai évekig nem ültek el, sőt lappangva, majd ki-kitörve évtizedekig mozgásban maradtak és végeredményben Dél-Erdély románsága mai vallási képének kialakulására vezettek.¹⁶⁶

Visarion mozgalma Klein számára kettős lehetőséget jelentett. Az első határozottan hátrányos és kellemetlen volt, mert lehetetlenné tette, hogy ezúttal is népe törhetetlen katolikus voltára hivatkozzék, mint eddig tette, hiszen egy gyenge fuvalat is elég volt az unió káprázatának eltüntetésére. Most egy-

szerre világosan kitetszett, hogy a „per acclamationem” unitusnak nyilvánított nép valójában éppoly ortodox maradt, mint amilyen – a rendek kifejezésével élve – 50 évvel azelőtt volt, amikor még szó sem esett az unióról. A másik lehetőség látszólag kedvező volt, valójában azonban szerfelett veszedelmes: politikai zsarolásra használni fel a mozgalmat, azzal a beállítással, hogy a zavargások egyenes következménye annak, hogy a románok nem kapják meg az unióval kapcsolatosan remélt politikai jogokat.¹⁶⁷ Klein kísérleteket tett arra, hogy a mozgalmat szelíd eszközökkel leszerelje, pünkösdi ünnepén például a mozgalom egyik fő fészke, Szelistyén is megjelent, de békítő kísérlete teljes csőddel végződött.¹⁶⁸ A népet nem lehetett többé letéríteni az ortodoxia útjáról. A katolikus rendek azt kívánták, hogy a püspök vegyen fegyveres erőt igénybe a mozgalom letörésére, erre azonban ő saját népe ellen nem vállalkozott. A püspök választát egyik egykorú forrás így foglalja össze: „Szeliden vagy erőszakosan akarják lecsendesíteni. Ha szeliden, akkor szükséges, hogy megígérjek és megadják mindazt, amit a privilégiumok értelmében követel; erőszakos eszközökkel azonban nincs módjában eljárni.”¹⁶⁹ Langymeleg magatartása csak még gyanúsabbá tette személyét a rendek és a katonai hatóságok,¹⁷⁰ sőt maga az udvar előtt. A rendek bizonyára visszaemlékeztek arra, hogy Klein burkoltan már februárban népmozgalommal fenyegetőzve kérte a császári leirat kihirdetésének elhalasztását. Most e halvány jeleket, melyek semmiféle összefüggésben nem voltak Visarion mozgalmával, egyszerre kapcsolatba hozták a dél-erdélyi nyugtalansággal és a Kleinbe vetett amúgyis nagyon ingatag bizalmuk egyszeriben megszűnt. Sejtelmek egyenesen bizonyossággá fokozódtak, amikor a püspök nem mutatkozott hajlandónak erélyesebb eszközöket igénybe venni a nyugtalankodókkal szemben. Klein jól tudta, hogy úgyis hiába tenné, mert ismerte népe csekély hajlandóságát az unióra. A gubernium, a katonai kormányzat, a rendek, a katolikusok is egyaránt panaszokat menesztettek

Bécsbe ellene és bizonyára nem maradt tétlen Balogh teológus sem.¹⁷¹ Ilyen módon régebbi magatartása és a Visarion-féle mozgalom hatása alatt Klein aránylag szilárdnak mondható helyzete megingott és kezdett tarthatatlanná válni. Mária Terézia június 15-én kelt rendeletében, nehogy gyanút keltsen, azzal az ürüggyel rendelte fel Kleint Bécsbe, hogy régebbi kérvényeivel kapcsolatos kérdésekre felvilágosítást nyújtson.¹⁷²

A Visarion-féle mozgalom hatásától vészes helyzetbe került Klein Bécsbe rendelése után szükségesnek találta a teendőket előbb klérusával alaposabban megtárgyalni, ezért július 6-ra zsinatot hívott össze Balázsfalvára. Figyelemreméltó, hogy ezen a zsinaton a kléruson kívül román világiak,¹⁷³ nemesek és jobbágyok is megjelentek, sőt még ortodoxok is szép számmal, összesen mintegy 150 személy. A püspök bevezető beszédében beszámolt legutóbbi bécsi útjának és a klérus és a nép érdekében folytatott küzdelmeinek eredményeiről, helyesebben eredménytelenségéről. Röviden ismertette az I. Diploma Leopoldinumot, részletesen, pontról pontra a II.-at. Majd rátért a diéta VI. és VII. tc.-ének ismertetésére, végül foglalkozott a Visarion-féle mozgalommal, megemlítve, hogy erőszakos letörésére a maga részéről nem vállalkozott.¹⁷⁴

A gyűlésnek rendkívüli érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy Klein feszült hangulatban, komor légkörben tartotta meg beszámolóját egy olyan gyülekezet előtt, amelyet egy kis túlzással a román nemzet képviselőjének lehetne nevezni. Klein valami ilyenfélére is gondolhatott. Tizenkét kérdést adott fel a jelenlevőknek, amelyek közül mindjárt az első politikai küzdelmeire vonatkozott és azt firtatta, hogy szükségesnek tartja-e a gyűlés a diplomák elismertetéséért folytatott küzdelmet vagy nem és erre a célra hajlandó-e anyagilag továbbra is áldozatokat hozni? A határozat állást foglalt a VI. és VII. tc. ellen és a küzdelem folytatását kívánta,¹⁷⁵ s erre a célra 3.000 forintot ajánlott meg. Még érdekesebb a harmadik

kérdés: „Mínhogy a megerősítendő kiváltságlevelek a népre is vonatkoznak, kell-e felőle magát a népet is megkérdezni? tőle segítséget kérni? ha kell, hogyan? és milyen módon?” A kérdés szokatlan és kényes. Úgy is lehet érteni, hogy Klein a tömeghez akar fordulni és annak elemi erejét igénybe venni; de úgy is, hogy a papság a parasztság filléreire is számít a küzdelem folytatásában. Az első magyarázat szerint forradalminak tekinthető a lépés, mely mögött esetleg a Visarion-féle népmozgalom példája lebeg. A válasz óvatos volt, a nép közreműködését szükségesnek ítélte, de a jelen helyzetben nem kívánta közvetlenül belevonni a tárgyalásba, a kivített pedig a püspök jótetszésére bízta.¹⁷⁶ A negyedik kérdés a Visarion-féle mozgalom lecsendesítésének módjáról kérdezte meg a zsinatot, az erre adott választ azonban forrásunk nem közli.¹⁷⁷

A zsinaton részletesen megtárgyalták az említett 12 pontot, az 1743. szeptember 9-i leiratot; a rendek felterjesztését a románok kívánságai ellen pedig szórói-szóra fel is olvasták, ami módfelett felizgatta a jelenlevőket.¹⁷⁸ A teológus kérdése is felkavarta a kedélyeket és a püspököt állítólag szenvedélyes kitörésre készítette.¹⁷⁹ A gyűlés készségesen visszhangozta Klein hangulatkeltését, mely kiterjedt a szociális izgatás területére is és különösen a nép fiaiból szenvedélyes kifakadásokat váltott ki.¹⁸⁰

Mindez akkor történt, amikor Klein remélte, hogy még megakadályozhatja a VI. és VII. tc. szentesítését, ezért a belőle áradó bizakodás a királyi kegyben a zsinatra is áterjedt. Minden bizonnal tévedésben voltak, mert ekkor az udvar, éppen a Visarion-féle mozgalom téves értelmezéséből kiindulva, már elejtette Kleint.¹⁸¹ Bécsbe hivatása nem királyi kegy gyakorlása volt, hanem számonkérés, a vádlottak padjára állítás. Klein gyanútlanul fogadta a leirat szelíd és kegyes hangját, derűlátást merített belőle és újabb küzdelmekre ajzotta fel erejét. Fegyvertárának leghatásosabb darabjával egy zsinati határozatot szemelt ki, amelytől igen sokat várt és amely éppen

ellenkezőleg biztosabbá tette bukását. Valószínűleg hiteles a zsinat leírásának az a része, mely szerint az ott jelenlevő papság, nemesség és nép írásba foglalta, hogy ha nem teljesítik kéréseiket, lemondnak az unióról.¹⁸² Ugyanakkor a teológus ellen is felszólaltak, akiben a klérus akkor már legnagyobb ellenségét látta.¹⁸³ Annál is valószínűbb, hogy ilyen írás tényleg készült,¹⁸⁴ hogy a következő esztendőkből az unitusok legtöbbet emlegetett jelszava az unió elhagyásával való fenyegetés és a teológus elleni panaszkodás lesz. A dolog természetesen nem maradhatott titokban, s a teológus gondoskodott róla, hogy a kormány és az udvar tudjanak Klein izgató tevékenységéről. A heves küzdelem elragadtatásában nem elégedett meg a valóság vázolásával, hanem olyan vádak is emelt ellene, amelyek bár nem lehetetlenek, de nem is bizonyosak.

Klein július vége felé indult el Bécsbe Dályai Péter titkár és Aron Péter Pál kíséretében. Mikor oda megérkezett, az 1744-i törvényeket Mária Terézia már szentesítette. Úgy látszik, a püspök még most sem ismerte fel helyzetének tarthatatlanságát, mert újra emlékiratot adott be, amelyben már nem a VI. és VII. tc.-et támadja, hanem visszanyúl régi, a zsinat által is helyeselt fegyveréhez, a II. Diploma Leopoldinumhoz. Nem megerősítést, csak a 3. pont világos értelmezését kéri Őfelségétől. Az 1744-i tc.-ek alapjára helyezkedve, melyek a nemesség és a papság igényeit már kielégítették, egy lépéssel tovább halad a makacs küzdelemben és a polgárok, szabadok (ingenuei), szabadosok (libertini) és jobbágyok¹⁸⁵ lakóhelyük szerinti hozzászámolását (adnumeratio) kéri a bevett nemzetek megfelelő rétegéhez. A 3. pontnak végrehajtását nemcsak a papság, hanem a nép is oly nagy óhajtással várja, hogy az emberek visszautasítás esetén majdnem szívesebben akarnak schismatikusok lenni, mint katolikusok. Most látják csak, hogy schismatikus korokban jobb dolguk volt, mert akkor legalább a román fejedelmek és az orosz cár védelmezték őket és ezekre az udvar is figyelemmel volt.¹⁸⁶ Ez az emlékirat végzetes volt,

mert egyes pontjai megerősíteni látszottak a Klein ellen felkültött panaszokat. A minisztertanács ezeket szeptember 25-én tárgyalta és jelentése alapján az uralkodónő a püspök kihallgatását egy udvari bizottság hatáskörébe utalta. A bizottság 82 kérdést állított össze, amelyekre Kleinnek a látszat szerint mindössze felvilágosítólag kellett volna válaszolnia. Csak egy esetben volt hajlandó magát a kérdezgetésnek alávetni (november 16.), a második ülésen azonban (december 7.) a pápai nuncius tanácsára már nem jelent meg, mert egyházi ügyekben a bizottság nem illetékes őt kivizsgálni, ellenben hajlandónak mutatkozott írásban válaszolni a kérdésekre. A bizottság nem fogadta el ajánlatát és a királynő, parancsoló hatalmára hivatkozva, felszólította a megjelenésre. Erre azonban már nem került sor, mert a püspök ismeretlen körülmények hatása alatt december 9-én azzal az ürüggyel, hogy Mariazellbe zárandokol, sietve elhagyta Bécsset és Róma felé menekült. Ezzel a lépésével saját maga zárta le unitus püspöki pályáját. Későbbi igyekezetei a visszatérésre hiábavalónak bizonyultak, a királynő haragját többé nem tudta kiengesztelni.¹⁸⁷

Mi indokolja Klein meglepetésszerű menekülését Bécsből a pápai városba? Volt rá komoly oka? Vagy csak pillanatnyi elgyengülésében, megfélemlésében szánta rá magát erre a lépésre? A hagyomány nem tudott erre kielégítő magyarázatot adni. Klein Sámuel feljegyzése szerint¹⁸⁸ egy katolikus pap figyelmeztette volna titokban az őt fenyegető veszedelemre, grazi kolostorfogságra, stb. Ebből csak annyi az igazság, hogy valamilyen úton tudomást szerzett az udvar igazi hangulatáról, vagy már egyetlen kihallgatása is megsejtette vele a hátralevő pontok tartalmát is.

Ha végigolvassuk a 82 kérdést,¹⁸⁹ akkor nem is csodálkozunk többé elbátortalanodásán. Hiába állították be úgy a helyzetet, mintha csak felvilágosítás céljából kérdeznék ki,¹⁹⁰ a valóságban vádlottként vallatták, a kérdések megfogalmazása erre nézve minden kétséget eloszlat.¹⁹¹ A kérdőpontok a leg-

pontosabban és részletesen kifejtik Bécs álláspontját Kleinnel szemben, megismertetik azokat az okokat, amelyek végleges bukására vezettek. Az unió ügyének hanyatlása fájt leginkább a bécsi kormánynak. A feltett kérdések hüen, sokszor szóról-szóra ismétlik az Erdélyből felküldött, általunk részben ismert feljelentések kifejezéseit.¹⁹² A kérdések természete nyilvánvalóvá teszi, hogy a feladások nagyrészt a teológus és más latin szertartású katolikus körökből, kismérvét magából az unitus román klérusból származtak. Bécsben úgy látták, hogy az unió hanyatlásának külső oka Visarion és más imposztorok működésében keresendő (6-15. kérdés), belső oka a legutóbbi unitus zsinat, illetve Kleinnek ezen tanúsított magatartása. A püspök kihallgatásakor (november 16.) csak az első 32 kérdésre adott választ.¹⁹³ Már ezek is kényes természetűek voltak és Kleinnek minden lelkijét össze kellett szednie, ha meg akarta magyarázni, hogy miért tartotta meg a zsinatot érseki, guberniumi és hadsereg főparancsnoki engedély nélkül és pedig világgiak, jobbágyok sőt nemegyesültek, azaz ortodoxok részvételével. A java azonban a 33. kérdéssel következett volna, ezekre Klein már nem mert válaszolni. Nem volt képes fáradt és megpróbált idegeinek parancsolni, inkább a kitérést választotta. Számot kellett volna adnia arról a mondásáról, hogy Bécsben csupán csalóka beszédekkel ámították (*verbis speciosis tractatus fuisset*); hogy a rendek az I. Diploma Leopoldinumot „*sine circumscriptione*” nem akarták volna kiadni; hogy a román nemeseket nem engedik magasabb hivatalokba jutni; hogy a rendek feliratát, melyben a román nép bevitelét a haza nemzetei közé megakadályozni akarták, felolvastatta a zsinaton; hogy azt állította, hogy a rendek a szabad románokat jobbjágyosra akarják hajtani, hogy a szabad költözködés további korlátokat fog szenvedni; hogy a papokat anyagi érdekeik emlegetésével izgatta; hogy a teológus ellen élesen kirohant. Végül a legsúlyosabb vád (48. k.) arról szólt, hogy a püspök személyesen izgatózott volna az unió elhagyása mellett, hogy

feltette az unió teljes felszámolásának kérdését: „aut Ritum mutare debebitis, aut de alio aliquo cogitetis”. A kérdés szóról-szóra ismételve az egyik erdélyi jelentés szövegét, így folytatódik: „et ab illo tempore longe magis serperet schisma”.¹⁹⁴

Bécs tehát abban a meggyőződésben élt, hogy Klein politikai céljai érdekében kész lett volna ledönteni a román unió közel fél évszázadon át nagy fáradtsággal és költséggel összetákolatott épületét. Joggal tehetette fel a bizottság a kérdést, hogy vajon az a Klein, aki látta az együgyű Visarion káprázatos sikereit és ugyanakkor saját erőfeszítéseinek sikertelenségét, nem látta-e meg világosan, hogy a népet az ortodoxia jelszavával – saját püspöke – elemi erejű, elsöprő mozgalomra, talán minden kitűzött cél kiküzdésére tudná felláztatni? A központi kormányzat egy, a Visarionénál minden tekintetben hatalmasabb vallási mozgalom kirobbanásának lehetőségét sejtette meg Klein elkeseredettségében és merész zsinati szereplésében. Felismerte azt, ami számára a legkellemetlenebb meglepetés volt, hogy az uniót nemcsak Bécs, de maga a románság is politikai eszközként akarja felhasználni. Bizonyos mértékben a varázslóinas szerepében találta magát, aki felidézni ugyan felidézte a szellemet, de eltüntetni többé nem volt képes. Politikát látott és láthatott Klein magatartásában,¹⁹⁵ és pedig nem annyira nemzetiségi politikát (ehhez akkor még Bécsben kevés érzék volt), hanem egyenesen külpolitikát. Az ortodox világ és mögötte az orosz hatalom fenyegető körvonala rémlett elő az ezután csak álunitus püspöknek tartott Klein alakja mögül.¹⁹⁶ A teológus és a rendek egyaránt orosz kapcsolattal vádolták és most nyert igazi, végzetes értelmet Klein legutolsó kérvénye, melyben maga is az orosz hatalomra célozgatott.

Az unióhoz való hűtlenségét látszottak megerősíteni azok a vádpontok, amelyek minden bizonnyal Balázsfalváról kerültek ki: hogy schismatikus könyvekkel árasztja el az egyházmegyét, hogy a szükségesnél több pópát szentel fel, hogy a schismatikusok által felszenteltek befogadja, hogy ezért pénzt fogad el,

hogy az uniós esküt nem követeli be tőlük, hogy inkább világi, mint lelki dolgokkal foglalkozik, hogy püspökhöz nem méltó világi működést fejt ki. Különösen érdekes a 80. és a 81. kérdés, ezek számon kérik az okát Klein egész nemzetet, papságot, nemességet és népet felölelő működésének és aziránt is érdeklődnek, hogy erre miféle megbízatás vagy felhatalmazás jogsította fel.¹⁹⁷

Ebből a kérdés-tömegből könnyű kihámozni, hogy Klein nem bízott – nem is bízhatott – benne, hogy ügyes válaszokkal meg tudja nyugtatni a kérdezőket. Bukásáról meg volt győződve, legalább személyét akarta megmenteni. Menekülése indokolt volt, különösen, ha – mint azt feltételezni lehet – tényleg voltak politikai szándékai az unió cserbenhagyásával kapcsolatban. Azt azonban tudta már, hogy Bécs minden eszközt megragad erdélyi uralma egyik legfőbb támaszának, a katolicizmusnak és az uniónak a megmentésére. Klein bukását az okozta, hogy korát valósággal megelőzve, kialakította az öncélú román nemzetiségi politikát, mely a rendekkel, a katolicizmussal, a magyarsággal, a központi kormányzattal szemben egy olyan tényező megerősödése és kibontakozása érdekében lépett fel, amelyre egyelőre Bécsnek még semmi szüksége sem volt.